

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Neft ixrac edən ölkələrdə fiskal multiplikator: MDB-nin neft ixrac edən
ölkələri timsalında”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mustafayev Müşfiq Fərhad

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos.Əhmədov Fariz Saleh

_____ (imza)

“ ___ ” _____ 2019-cu il

**“Neft ixrac edən ölkələrdə fiskal multiplikator: MDB-nin neft ixrac edən
ölkələri timsalında”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: Makroiqtisadi siyasət

Qrup: 60

Magistrant

Mustafayev Müşfiq Fərhad

_____ imza

Proqram rəhbəri

i.f.d., b/m. Hümbətova Suqra İnqilab

_____ imza

Elmi rəhbər

i.ü.f.d. Paşacanov Anar Aydın

_____ imza

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ imza

BAKI – 2019

Fiskal multiplier in the oil exporting countries: CIS countries as exporters of oil

Summary

The actuality of the subject. Fiscal policy is the means by which governments are able to monitor and influence economics of a nation and to regulate spending levels and tax rates. The taxes forming basis of state budget are important for economic development. Fiscal policy exists in every country. It allows you to balance expense and dial-ups. In modern times fiscal policy is urgent.

Purpose and Objectives of the Study: The purpose of study is fiscal multiplier in oil exporting countries: to investigate CIS countries as oil exporters. The research objective is to study role of regulatory framework in tax system and fiscal policy.

Research Methods: The comparative analysis of fiscal policy mechanism of developed countries with Azerbaijan Republic has been analyzed. From this point of view, research has been used to analyze, comparative analysis methods.

Research Information: Fiscal policy tax systems are basis of research database. The decrees and textbooks signed by President of country were also analyzed.

Research Restrictions: When I was researching, I looked for a book on how to fiscal policy in United States, but I couldn't find it.

The results of the study are: tax system, financial system analysis and fiscal policy regulation in Azerbaijan.

Scientific-practical significance of the results: As a result of research, there are differences between world's leading countries and fiscal policy of Azerbaijan. There is no doubt about this.

Key Words: fiscal policy, tax, development.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
LNG	Mayeləşdirilmiş Qaz
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
RF	Rusiya Federasiyası
VM	Vergi Məcəlləsi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I Fəsil FİSKAL SİYASƏTİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	10
1.1. Fiskal siyasətin məqsəd və vəzifələri.....	10
1.2. Fiskal siyasət nəzəriyyələri.....	22
1.3. Fiskal siyasətin vergi tənzimlənməsi mexanizmləri.....	28
II Fəsil MDB – NİN NEFT İXRAC EDƏN ÖLKƏLƏRİNDƏ FİSKAL SİYASƏTİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜSULLARI	33
2.1. Rusiya və Qazaxıstanda vergi siyasətinin onun sosial - iqtisadi inkişafa təsiri.....	33
2.2. Büdcə xərclərinin fiskal siyasətin formalaşmasında rolu və yeri.....	47
2.3. Fiskal siyasətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üsulları.....	53
III Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FİSKAL SİYASƏTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ	57
3.1. Büdcə proqnozlaşdırılmasının istiqamətləri.....	57
3.2. Vergi siyasətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsində vergi yükünün rolu...64	
3.3. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasətinin əsas istiqamətləri.....	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	74
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	76
Cədvəllərin siyahısı.....	79
Şəkillərin siyahısı.....	79
Qrafiklərin siyahısı.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Fiskal siyasət iqtisadiyyata təsir etmək üçün dövlət xərclərinin və vergilərin istifadəsidir. Hökumət satın aldığı mal və xidmətlərə dair qərar verdikdə, onu ötürən transfer ödənişləri və ya topladığı vergilər maliyyə siyasətində iştirak edir. Hökumət büdcəsində hər hansı dəyişikliyin əsas iqtisadi təsiri xüsusi qruplar tərəfindən hiss olunur, məsələn, uşaqları olan ailə üçün vergi ayırmaları, onların gəlirlərini artırır.

Fiskal siyasətin müzakirəsi, ümumiyyətlə, bütövlükdə iqtisadiyyata dövlət büdcəsində dəyişikliklərin təsirinə yönəlib. Vergi və ya xərclərin dəyişməsinə gəlir neytral olaraq dəyişə bilər, baxmayaraq ki, bu fiskal siyasət kimi qəbul edilə bilər və firmaların və ya fərdlərin üzləşdiyi təşviqləri dəyişdirərək məhsulun ümumi səviyyəsinə təsir göstərə bilər. Fiskal siyasət anlayışı adətən təsiri ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məcmu iqtisadiyyatda ümumi xərclər və vergilər səviyyəsi arasındakı fərq kimi başa düşülür.

Fiskal siyasətin xərcləri gəlirdən yüksək olduqda (məsələn, büdcə kəsiri olduqda) gəlir daralır. Beləliklə, büdcə açığına baxmayaraq, açığı 200 milyard dollardan 100 milyard dollara endirir, bu büdcənin büdcədən kənar siyasəti deməkdir.

Fiskal siyasət istehsalın ümumi məbləğinə, yəni ümumi daxili məhsula təsir etmək qabiliyyətinə görə iqtisadiyyatın idarə olunması üçün mühüm vasitədir. Fiskal siyasətin genişləndirilməsinin ilk təsiri mal və xidmətlərə tələbatın artırılmasıdır. Bu böyük tələbat həm istehsalatda, həm də qiymətlərdə artmağa gətirib çıxarır.

Fiskal siyasət məcmu tələbə təsir edərək məhsuldarlığa təsir göstərir. Tənəzzül içində olan hökumət fiskal siyasəti genişləndirə bilər. Bu zaman, inflyasiyanın işsizlikdən daha böyük bir problem olaraq qəbul edildiyi zaman, hökumət iqtisadiyyatı yavaşlatmağa kömək edən bir büdcə artığını idarə edə bilər. Belə əkslik siyasəti orta hesabla balanslaşdırılmış büdcəyə gətirib çıxara bilər.

Avtomatik stabilizatorlar – fiskal siyasəti avtomatik olaraq genişləndirən fiskal siyasət formasıdır. Hökumət bu zaman (işsizlik səviyyəsi yüksək olduqda) daha çox sərf etdiyi işsizlik sığortası, avtomatik stabilizatoru həyata keçirir. Vergilər

əmək haqqı və mənfəətə təxminən mütənasib olduğundan, yığılmış vergilərin miqdarı zamanı daha yüksəkdir və tənəzzül zamanı daha çoxdur. Beləliklə, vergi kodu avtomatik stabilizator kimi çıxış edir. Bu baxımdan dissertasiya işinin mövzusu aktualıq kəsb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Neft ixrac edən ölkələrdə fiskal multiplikatorun öyrənilməsi sahəsində bir neçə alimlərin, o cümlədən də M.Atakiyevin, İ.Aslanovun, İ.Bayramovun, R.Bayramovun elmi əsərlərində və kitablarında kifayət qədər təhlillərə, araşdırmalara rast gəlmək mümkündür.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İşin əsas məqsədi fiskal siyasətin geniş formada təhlilini aparmaq, onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üsullarını aşkar etmək, neft ixrac edən ölkələrdə vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirərək, yeni istiqamətlər üzrə inkişaf yollarını müəyyənləşdirərək müasir şəraitdə səmərəliliyin artırılmasına yönələn tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Tədqiqatın vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- ❖ Fiskal siyasətin məqsəd və vəzifələrini təhlil etmək;
- ❖ Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirini araşdırmaq;
- ❖ Bütçə xərclərinin fiskal siyasətin formalaşmasında rolu və yerini öyrənmək;
- ❖ Vergi siyasətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsində vergi yükünün rolunu müəyyən etmək;
- ❖ Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin əsas istiqamətləri tədqiq etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini fiskal siyasət nəzəriyyələri, mexanizmləri, yerli və xarici iqtisadiyyatın fiskal tənzimlənməsi, təhlili, səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişaf perspektivləri təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə Azərbaycan Respublikasının fiskal siyasətinin inkişafının təhlili, neft ixrac edən ölkələrdə fiskal siyasətin istiqamətlərinin nəzəri-metodoloji aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işinin yazılmağında analiz ilə sintez, həmçinin də induksiya ilə deduksiya üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasının əsasını Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bütçə sistemi haqqında Qanun, Dövlət büdcəsi haqqında Qanun və digər əlaqədar qanunlar və Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarlar), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin iqtisadiyyat, maliyyə, bütçə, vergi və digər aidiyyəti sahələrində qəbul etdikləri fərman, sərəncam, qərar və digər metodiki təlimatlardan ibarət normativ hüquqi aktlar, eləcə də iqtisadiyyat və maliyyə sahəsində elmi fəaliyyətlə məşğul olan alimlərin bu sferada problemlərin təhlili və qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş elmi əsərləri (monoqrafiya, məqalə), həmçinin Azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan digər iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Araşdırma aparılan zaman fiskal siyasətin ABŞ-da necə olması haqqında kitab axtardım, lakin tapa bilmədim. Bu baxımdan tədqiqatın informasiya bazasında müəyyən çatışmazlıq ola bilər.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti onun maliyyə-vergi sistemində fiskal siyasətin neft ixrac edən ölkələr üzrə qiymətləndirilməsi sahəsində elmi-tədqiqat işi olması, verilən tövsiyə və təkliflərin təcrübi əhəmiyyətə malik olmağındadır.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısı olmaqla 78 səhifədən ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə vəziyyəti, informasiya bazası, obyekt, predmeti, məqsədi və vəzifələri, elmi və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilir, tədqiqatın metodları xarakterizə olunur.

I Fəsil FİSKAL SİYASƏTİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Fiskal siyasətin məqsəd və vəzifələri

Fiskal siyasət, hökumətin bir millətin iqtisadiyyatını izləmək və təsir etmək üçün xərcləmə səviyyələrini və vergi dərəcələrini tənzimləyən vasitələrdir. Mərkəzi Bank bir millətin pul kütləsinə təsir göstərən pul siyasətinin əsasıdır. Bu iki siyasət bir ölkənin iqtisadi məqsədlərini yönəltmək üçün müxtəlif kombinasiyalarda istifadə olunur.

Fiskal siyasətin mənası nədir? Sadə sözlərlə ifadə etmək, gəlir əldə etmək və xərcləri ödəmək üçün hökumət strukturlarını fiskal siyasət və ya büdcə siyasəti olaraq da adlandırırlar. Başqa sözlə, fiskal siyasət sözü xərclərin və hökumətin gəlirləri ilə bağlıdır.

Fiskal siyasət iqtisadiyyata təsir etmək üçün dövlət xərclərinin və vergilərin istifadəsidir. Hökumət satın aldığı mal və xidmətlərə dair qərar verdikdə, onu ötürən transfer ödənişləri və ya topladığı vergilər maliyyə siyasətində iştirak edir. Hökumət büdcəsində hər hansı dəyişikliyin əsas iqtisadi təsiri xüsusi qruplar tərəfindən hiss olunur, məsələn, uşaqları olan ailə üçün vergi ayırmaları, onların gəlirlərini artırır (Rzayev P.Q., 2013) .

Fiskal siyasətin müzakirəsi, ümumiyyətlə, bütövlükdə iqtisadiyyata dövlət büdcəsində dəyişikliklərin təsirinə yönəlib. Vergi və ya xərclərin dəyişməsində gəlir neytral olaraq dəyişə bilər, baxmayaraq ki, bu fiskal siyasət kimi qəbul edilə bilər və firmaların və ya fərdlərin üzləşdiyi təşviqləri dəyişdirərək məhsulun ümumi səviyyəsinə təsir göstərə bilər. Fiskal siyasət anlayışı adətən təsiri ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məcmu iqtisadiyyatda ümumi xərclər və vergilər səviyyəsi arasındakı fərq kimi başa düşülür.

Fiskal siyasətin xərcləri gəlirdən yüksək olduqda (məsələn, büdcə kəsiri olduqda) gəlir daralır. Beləliklə, büdcə açığına baxmayaraq, açığı 200 milyard dollardan 100 milyard dollara endirir, bu büdcənin büdcədən kənar siyasəti deməkdir.

Fiskal siyasət istehsalın ümumi məbləğinə, yəni ümumi daxili məhsula təsir etmək qabiliyyətinə görə iqtisadiyyatın idarə olunması üçün mühüm vasitədir. Fiskal siyasətin genişləndirilməsinin ilk təsiri mal və xidmətlərə tələbatın artırılmasıdır. Bu böyük tələbat həm istehsalatda, həm də qiymətlərdə artmağa gətirib çıxarır.

Fiskal siyasət məcmu tələbə təsir edərək məhsuldarlığa təsir göstərir. Tənəzzül içində olan hökumət fiskal siyasəti genişləndirə bilər. Bu zaman, inflyasiyanın işsizlikdən daha böyük bir problem olaraq qəbul edildiyi zaman, hökumət iqtisadiyyatı yavaşlatmağa kömək edən bir büdcə artığını idarə edə bilər. Belə əksklik siyasəti orta hesabla balanslaşdırılmış büdcəyə gətirib çıxara bilər.

Avtomatik stabilizatorlar – fiskal siyasəti avtomatik olaraq genişləndirən fiskal siyasət formasıdır. Hökumət bu zaman (işsizlik səviyyəsi yüksək olduqda) daha çox sərf etdiyi işsizlik sığortası, avtomatik stabilizatoru həyata keçirir. Vergilər əmək haqqı və mənfəətə təxminən mütənasib olduğundan, yığılmış vergilərin miqdarı zamanı daha yüksəkdir və tənəzzül zamanı daha çoxdur. Beləliklə, vergi kodu avtomatik stabilizator kimi çıxış edir.

Yaxşı və ya pis vəziyyətdə olsun, fiskal siyasətin məcmu tələb vasitəsi ilə məhsul səviyyəsinə təsir göstərməsi qabiliyyəti vaxt keçdikcə azalır. Maliyyə stimulyerindən ötürü yüksək məcmu tələbat, məsələn, nəticədə yalnız daha yüksək qiymətlərlə gəlir və məhsulun həcmi artırılmaz. Çünki, uzun müddət ərzində istehsal səviyyəsinin tələbi deyil, istehsalat amillərinin (kapital, əmək və texnologiya) təmin edilməsi ilə müəyyənləşdirilir. İstehsalın bu amilləri ətrafında iş dövrünün və makroiqtisadi siyasətlərin yalnız müvəqqəti dalğalanmalara səbəb ola biləcəyi məhsulun təbii dərəcəsi olduğunu müəyyən edir. Ümumi istək siyasəti vasitəsi ilə təbii dərəcənin üstündə çıxışını saxlamağa çalışmaq təkcə sürətlənən inflyasiyaya səbəb olacaqdır.

Fiskal siyasət genişləndirilməsi uzunmüddətli səviyyədə çıxış səviyyəsinə təsir edir, çünki bu ölkənin qənaət dərəcəsinə təsir göstərir. Ölkənin ümumi qənaəti iki hissədən ibarətdir: şəxsi qənaət (fiziki şəxslər və korporasiyalar) və dövlət qənaəti (büdcə profisiti ilə eyni). Fiskal siyasətin genişləndirilməsi hökumətin qənaətinin azalmasına səbəb olur. Az qənaət, öz növbəsində, ölkənin yeni bitki və

avadanlıqlara daha az sərmayə qoyacağı və ya xaricdən borc alan məbləğinin artırılmasını nəzərdə tutur, hər ikisi uzun müddətli xoşagəlməz nəticələrə səbəb olur. Aşağı investisiyalar aşağı sərmayə fonduna və gələcəkdə bir ölkənin istehsal qabiliyyətinin azalmasına gətirib çıxaracaqdır.

Fiskal siyasəti gələcək vergilərin yükünü dəyişir. Hökumət genişlənməli bir fiskal siyasət yürüdəndə, ona borc stoku əlavə edir. Hökumət gələcək illərdə bu borc üzərində faiz ödəməlidir (və ya geri ödəməlidir), çünki genişlənən fiskal siyasət gələcək vergi ödəyicilərinə əlavə yük qoyur. Hökumət gəlirləri fərqli siniflər arasında köçürmək üçün vergilərdən istifadə edə biləcəyi kimi, fərqli nəsillər arasında gəlirlərin köçürülməsi üçün profitsitləri və ya çatışmazlıqlarını idarə edə bilər.

Ümumi tələb və qənaətə təsiri ilə yanaşı, fiskal siyasət də stimula dəyişdirərək iqtisadiyyata təsir göstərir. Gəlirdən yüksək marjinal vergi dərəcəsi gəlir əldə etmək üçün insanların təşviqini azaldır. Vergilər səviyyəsinin azaldılması vergilərin təşviq təsirləri də tələb tərəfində rol oynayır.

Fiskal siyasətdən düzgün istifadə olunmaq üçün ən böyük maneə – həm qısamüddətli dövrdə dalğalanmaları sabitləşdirmək, həm də təbii dərəcəsi üzrə uzunmüddətli effektivliyi təmin etmək üçün fiskal siyasətdə dəyişikliklərin mütləq digər dəyişikliklərlə əvəz olunmasına gətirib çıxarır.

Fiskal siyasət, iqtisadiyyatı sabitləşdirmək üçün hökumət tərəfindən tətbiq edilən tədbirlər, xüsusilə vergilərin və dövlət xərclərinin səviyyələrini və ayırmalarını manipulyasiya etməkdir. Bütçə tədbirləri müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün pul siyasəti ilə tez-tez istifadə olunur.

Həm maliyyə, həm də pul siyasətinin adi məqsədi tam məşğulluğa nail olmaq və ya saxlamaq, yüksək iqtisadi artım tempinə nail olmaq və ya saxlamaq və qiymətləri və əmək haqqını sabitləşdirməkdir. Bu məqsədlərin hökumətin iqtisadi siyasətinin məqsədi və onlara nail olmaq üçün vasitələrin inkişafı XX əsrin məhsuludur.

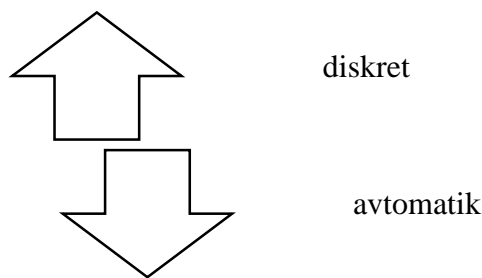
Vergi və xərclərdə fiskal siyasət hökumətin dərhal nəzarəti altında olan fəaliyyət sahələrinə malikdir. Belə hərəkətlərin nəticələri ümumiyyətlə

proqnozlaşdırılır: fərdi vergilərin azalması, məsələn, istehlakın artmasına gətirib çıxaracaq, bu da öz növbəsində iqtisadiyyata stimullaşdırıcı təsir göstərəcəkdir. Eyni şəkildə, korporativ sektorda vergi yükünün azalması investisiyaların stimullaşdırılması olacaq. Hökumətin ictimai xərclərin artırılması istiqamətində atılan addımlara bənzər genişləndirici təsir göstərir. Əksinə, hökumət xərclərinin azaldılması və ya kompensasiyaya məruz qalmadan vergi daxilolmalarının artması iqtisadiyyata təsir göstərir.

Fiskal siyasət dövlət tərəfindən planlaşdırılan xərclərə və vergi dərəcələrinə düzəlişlər edən bir dövlət tərəfindən nəzarət mexanizmidir və bu da öz növbəsində bir ölkə iqtisadiyyatının fəaliyyətinə təsir göstərir. Belə bir siyasəti müəyyən etmək məqsədi dəyişdirilmiş vergi dərəcələrinin və dövlət xərclərinin təsirini balanslaşdırmaqdır. Məsələn, hökumət artan xərclər sayəsində yavaşca inkişaf edən iqtisadiyyatı sınıyaraq simulyasiya edə bilər. Bu artım xərcləri hökumət tərəfindən aşağı salınmış vergilərin nəticəsidir. Lakin, vergi dərəcələrinin aşağı salınması inflyasiyanın artmasına səbəb ola bilər. Bu, sistemdə pul kütləsinin yüksək istehlak tələbatı ilə birlikdə yüksək olması lazımdır. Birləşən bu faktlar pul dəyərinin azalmasına səbəb olur.

Fiskal siyasətin aşağıdakı iki tipi fərqləndirilir: (Kəlbəyev Y.A., 2012).

Şəkil 1: Fiskal siyasətin tipləri

Mənbə: Kəlbəyev Y.A., 2012

Bu daha əvvəlki qiymətə daha ucuz qiymətə çıxmaq üçün daha çox pul tələb etməkdir. Vergilərin az olması səbəbindən iqtisadiyyata daha çox pul axını ilə istehlakçıların mal və xidmətlərin tələbləri artır. Bu, biznesin artmasına gətirib çıxarır və iqtisadiyyatın yavaş-yavaş böyüməsini aktiv hala gətirir.

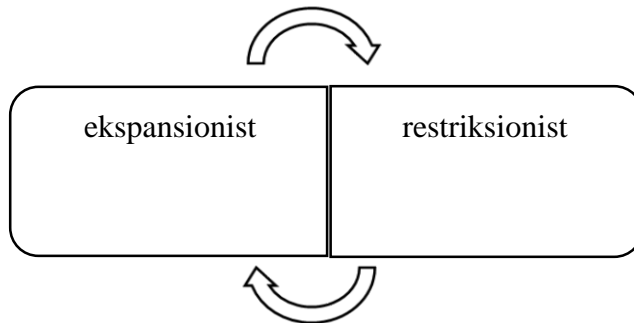
Ümumiyyətlə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda fiskal siyasətin məqsədi aşağıdakılardır:

- ✓ Tam məşğulluq;
- ✓ Qiymət sabitliyi;
- ✓ İqtisadi inkişaf tempini sürətləndirmək;
- ✓ Resursların optimal yerləşdirilməsi;
- ✓ Gəlir və sərvətin ədalətli paylanması;
- ✓ İqtisadi sabitlik;
- ✓ Kapitalın formalaşması və böyüməsi;
- ✓ İnvestisiyaların təşviq edilməsi.

Fiskal siyasətin məqsədi sağlam iqtisadi inkişaf yaratmaqdır. İdeal olaraq, iqtisadiyyat ildə 2% -dən 3% -ə qədər artmalıdır. İşsizlik, təbii dərəcədə 4.7 ilə 5.8 arasında olmalıdır. İnflyasiya hədəf nisbəti yüzdə 2 olmalıdır (Kəlbəyev Y.A., 2012).

Fiskal siyasətin məqsədindən aslı olaraq 2 növü vardır:

Şəkil 2: Fiskal siyasətin növləri

Mənbə: Kəlbəyev Y.A., 2012

Yüksək iqtisadi artım tempinə malik olmaq, fiskal siyasətin əsas məqsədlərindən biridir. İqtisadiyyat sürətlə böyüdükdə, biznes genişlənir və insanlar daha çox gəlir qazanırlar, bu millətin ümumi rifahını artırır. Vergilərin azaldılması hökumətin fiskal siyasət vasitəsilə iqtisadi artımın inkişafına kömək edə biləcəyi bir üsuldür. Vergi aşağı olduqda, istehlakçıların sərmayə və biznes gəlirlərini artırmağı

nəzərdə tutan sərf etmək üçün daha çox pulları var və bu da iqtisadi artımlara gətirib çıxarır. Ali hökumət xərcləri də iqtisadi artımı təmin edə bilər (Atakişiyev M.C., 2010).

Yüksək məşğulluq səviyyəsinə çatmaq, fiskal siyasətin başqa ümumi məqsədidir. İşsizlər, işlə məşğul olan işçilərə nisbətən az pul sərf edirlər ki, bu da iqtisadi artımlara mane olur. Bundan əlavə, işsizlik hökumətin xərclərini artırır, çünki işsizlərə işsizlik müavinətini ödəyir. İqtisadi artımı təşviq etmək və biznesin genişləndirilməsi üçün vergilərin azaldılması işə gətirməyə və məşğulluğun artırılmasına kömək edə bilər. Eyni şəkildə, hökumətin xərcləri məşğulluğun artmasına səbəb ola bilər, çünki yeni hökumət proqramları işə qəbul edən işçiləri əhatə edir (Şəkərəliyev Ş.A., 2009).

Fiskal siyasətin bir məqsədi iqtisadiyyatda dəyişikliklərin təsirini azaltmaqla iqtisadiyyatı sabitləşdirməkdir. Hökumət xərclərin artırılması və vergilərin azaldılması yolu ilə azaltmaq üçün fiskal siyasətdən istifadə edə bilər. Öz növbəsində vergilərin artırılması və xərclərin kəsilməsi ilə yüksək inflyasiya kimi arzuolunmaz təsirlərə gətirib çıxara biləcək həddindən artıq genişlənmə özünü göstərə bilər. Həqiqətən, hökumət davamlı iqtisadi artımın daha stabil bir tendensiyasına nail olmaq üçün inkişafın yeni trendini düzəltməyə çalışa bilər.

Fiskal siyasət istehlakçılara iqtisadiyyatda sərvətin yenidən paylanması potensialına malikdir. Məsələn, yüksək gəliri olanlar gəlirləri aşağı olanlara nisbətən yüksək gəlir vergisi dərəcələri ilə üzləşirlər ki, bu da aşağı gəliri olanlara gəlirlərinin daha çox hissəsini saxlamaq və sərf etməyə imkan verir.

Hökumətdən iqtisadiyyata və əksinə xərclərin axını var, fiskal siyasət xərclərin axınının ölçüsü və xarakteri üzərində həlledici amildir. Fiskal siyasət hökumətin vergitutma və dövlət xərcləri ilə bağlı siyasəti kimi izah edilə bilər.

Az inkişaf etmiş ölkələrdə yaxşı bir fiskal siyasətin ehtiyac və ya əhəmiyyəti yüksək prioritetdədir. Demokratik quruluşda birbaşa üsullar qəbul edilmir, dövlətlər aktiv və vacib rol oynayırlar. Buna görə dolayı tənzimləmə üsullarına ehtiyac var. Hökumət inkişafın məqsədi, sağlam məşğulluq imkanları, iqtisadi sabitliyin qorunması və böyümənin davamlılığını təmin etmək üçün fiskal siyasətin güclü alətindən istifadə edir.

Fiskal siyasətin məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən fərqlidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün fiskal siyasətin əsas məqsədi inkişafın təmiz məqsədi üçün kapital formalaşması və investisiyaların sürətləndirilməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə fiskal siyasətin əsas məqsədi sabitliyin qorunmasıdır. Hər hansı bir maliyyə siyasətinin uzunmüddətli hədəfi qısamüddətli iqtisadi dəyişikliklərin modernləşdirilməsi ilə sabitliyin qorunmasıdır.

İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda fiskal siyasətinin birinci və ən önəmli məqsədi iqtisadiyyatda tam məşğulluğa nail olmaq və saxlamaqdır. Belə ölkələrdə, tam məşğulluq əldə edilməsə belə, əsas şüar işsizlikdən qaçmaq və tam işlə təmin etməkdir. Buna görə işsizliyi azaltmaq üçün dövlət sosial və iqtisadi məsrəflərə kifayət qədər yol verməlidir. Bu xərclər daha çox məşğulluq imkanları yaratmaq və iqtisadiyyatın məhsuldar səmərəliliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

Beləliklə, dövlət xərcləri və dövlət sektorunun sərmayəsi müasir dövlətdə rol oynayacaqdır. Düzgün planlaşdırılmış bir investisiya yalnız gəlirləri, istehsal və məşğulluğu genişləndirməyəcək, həm də sürət prosesi ilə effektiv tələbatın artırılması və iqtisadiyyatın tam işə düzəldilməsi üçün avtomatik olaraq gedəcəkdir. Dövlət investisiyalarından başqa, vergi tətilləri, güzəştlər, ucuz kreditlər, subsidiyalar və s. vasitəsilə özəl investisiyalar da təşviq edilə bilər.

Kənd sahələrində təlimlər, ucuz maliyyə, avadanlıq və marketinq imkanları ilə yerli sənaye sahələrini təşviq etmək üçün cəhdlər edilə bilər. Bütün bu tədbirlər üzrə xərclər işsizliyin aradan qaldırılmasına kömək edəcəkdir. Bu baxımdan Prof. Keynes iqtisadiyyatda tam məşğulluğa nail olmaq üçün aşağıdakı tövsiyələri vermişdir:

- a) həddindən artıq satınalma gücü əldə etmək və xüsusi xərcləri azaltmaq;
- b) dövlət investisiyaları vasitəsilə özəl investisiyaların çatışmazlığını aradan qaldırmaq;
- c) daha çox fərdi sahibkarları cəlb etmək üçün ucuz pul siyasəti və ya daha aşağı faiz dərəcələri.

2. Qiymət sabitliyi:

İqtisadi inkişaf və sabitlik, az inkişaf etmiş ölkələr üçün birgə məqsədlər olduğundan ümumi bir razılaşma var. İnkişaf etməkdə olan bir ölkədə iqtisadi qeyri-sabitlik inflyasiya şəklində ortaya çıxır. Professor Nurkseyə görə, inflyasiya təzyiqləri investisiya prosesində xarakterikdir, lakin onları dayandırmaq yolu investisiyaları dayandırmaq deyil. Onlar başqasının fiskal siyasətin güclü üsulu olduğu digər müxtəlif yollarla idarə oluna bilər.

Buna görə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda inflyasiya dövlət xərclərinin artım tendensiyası səbəbindən qiymətlərin artım tendensiyası olduğundan qalıcı bir hadisədir. Gəlirin artması nəticəsində məcmu tələb ümumi təklifdən artıq olacaqdır.

Beləliklə, tələbatın azalması nəticəsində yaranan qiymət artımı, qiymətli təkan inflyasiyası ilə daha da güclənərək, bu boşluğu daha da genişləndirməyə gətirib çıxarır. Qiymətlərin artması daha çox əmək haqqı tələbini artırır. Bu, təkrarlanan əmək haqqı spirallarının yaranmasına səbəb olur. Bu vəziyyət effektiv yoxlanarsa, hiper inflyasiyaya çevrilə bilər.

Bir sözlə, fiskal siyasət iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində balanssızlığa səbəb olan daralma və struktur sərtliyini aradan qaldırmağa çalışmalıdır. Bundan başqa, zəruri malların fiziki nəzarətini gücləndirmək, güzəştlərin verilməsi, subsidiyaların və iqtisadiyyatın qorunmasını təmin etməlidir. Bir sözlə, maliyyə tədbirləri, həmçinin pul vəsaitləri iqtisadi artım və sabitliyin məqsədlərinə nail olmaq üçün yan-yanı gedəcəkdir.

Birincisi, inkişaf etməkdə olan bir iqtisadiyyatda fiskal siyasət sürətlənmiş iqtisadi artım tempi əldə etməyi hədəf etməlidir. Ancaq iqtisadiyyatda sabitlik olmadan yüksək iqtisadi artım tempinə nail ola və saxlanıla bilməz. Buna görə, vergitutma, ictimai borclanma və açıq maliyyələşdirmə kimi büdcə tədbirləri düzgün istifadə edilməlidir ki, istehsal, istehlak və paylanma mənfi təsir göstərə bilməz. Bu, bütövlükdə iqtisadiyyatı təbliğ etməlidir ki, bu da milli gəliri və adambaşına düşən gəlirləri artırmağa kömək edir.

Vergi və dövlət xərcləri proqramları kimi maliyyə tədbirləri müxtəlif peşələr və sektorlarda resursların ayrılmasına böyük təsir göstərə bilər. Doğrudur, az inkişaf

etmiş ölkələrin milli gəliri və adambaşına düşən gəliri çox aşağıdır. İqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün hökumət maliyyə tədbirləri vasitəsi ilə sosial infrastrukturun böyüməsinə təkan verə bilər. Dövlət xərcləri, subsidiyalar və təşviqlər istənilən kanalda resursların ayrılmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Vergi istisnaları və vergi güzəştləri, əlverişli sənayelərə qaynaqları cəlb etməkdə çox kömək edə bilər. Əksinə, yüksək vergitutma müəyyən bir sektorda resurslardan uzaqlaşa bilər. Hər şeydən əvvəl, istehlakın və səmərəsiz sərmayələrin birbaşa azaldılması resursların səfərbər edilməsində və iqtisadiyyatdakı inflyasiya tendensiyalarının daha da yoxlanmasında faydalı ola bilər. Bəzən qorunma siyasəti inkişaf etməkdə olmayan bir ölkədə bəzi süni sənayələrin inkişafı üçün faydalı vasitədir.

Güclü bir iqtisadiyyatda gəlir və sərvətin bərabər paylanmasının əhəmiyyətini vurğulamaq lazım deyil. Ümumiyyətlə, zənginliyin bərabərsizliyi böyümənin erkən mərhələlərində olduğu kimi, bir neçə tərəfdən də sıxlaşır. Özəl mülkiyyət iqtisadiyyatın bütün strukturuna üstünlük verdiyindən də budur. Bundan əlavə, ekstremal bərabərsizlik iqtisadi və qeyri-sabitlik yaratmaq üçün siyasi və sosial narazılığa səbəb olur. Bunun üçün hökumətin uyğun maliyyə siyasəti cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin gəlirləri arasındakı boşluğu aradan qaldırmaq üçün hazırlana bilər.

Beləliklə, yaxşı planlaşdırılan maliyyə proqramı, dövlət xərcləri, insan kapitalının inkişafına kömək edə bilər, bu da gəlirlərin paylanmasına müsbət təsir göstərir. Bölgə qeyri-bərabərliyi də geri bölgələrə təşviq verərək aradan qaldırıla bilər. Redistributiv vergi siyasəti son dərəcə mütərəqqi olmalıdır və cəmiyyətin daha zəngin və azad olmayan hissələrinə ağır vergiqoyma tətbiq etməlidir. Eyni şəkildə yüksək hissələr tərəfindən istehlak edilən lüks əşyalar ağır vergiyə tabe ola bilər.

Fiskal tədbirlər, daha qısa müddətdə beynəlxalq çevrimsel dalğalanmalar qarşısında iqtisadi sabitliyin artırılmasına kömək edir. Bu dəyişikliklər ticarət baxımından dəyişikliklərə səbəb olur və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlara ən əlverişli və əlverişsiz hala gətirir. Beləliklə, iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi məqsədi ilə, maliyyə metodları büdcə sistemindəki çevikliyi nəzərə almalıdır, belə

ki, hökumətin gəlir və xərcləri milli gəlirin yüksəlməsi və ya düşməsi üçün kompensasiya təsirini avtomatik olaraq təmin edə bilər.

Buna görə də, maliyyə siyasəti daxili və xarici qüvvələr qarşısında iqtisadi sabitliyin qorunmasında aparıcı rol oynayır. Xarici qüvvələr tərəfindən yaranan qeyri-sabitlik, məcmu fiskal siyasət deyil, xalq tərəfindən “tarif siyasəti” kimi tanınan bir siyasət tərəfindən düzəldilir.

Əlavə satınalma gücünün istifadəsinin qarşısını almaq üçün, istehlak malları üzrə ağır idxal rüsumu və lüks idxal məhdudiyətləri vacibdir. Durgunluq dövründə hökumət açıq maliyyələşdirmə yolu ilə ictimai iş proqramlarını həyata keçirməlidir. Fiskal siyasət iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının balanslı böyüməsini nəzərə alaraq daha geniş perspektivdən baxmalıdır.

Kapital bir ölkədə hər hansı bir inkişaf fəaliyyətində mərkəzi yer tutur və maliyyə siyasəti mümkün olan ən yüksək kapitalın formalaşması üçün mühüm vasitə kimi qəbul edilə bilər. Yeni inkişaf edən iqtisadiyyat “yoxsulluq dövrünü əhatə edir”.

Buna görə də, səmərəliliyin daha yüksək dərəcəsi ilə mümkün olan kəskin dairəni pozmaq üçün balanslı bir böyümə tələb olunur. Bir ölkə geriləmə balansından çıxdıqdan sonra sərmayələrin stimullaşdırılmasını və kapitalın formalaşmasını təşviq edir.

Buna görə, fiskal siyasət iki istiqamətdə - dövlət və özəl müəssisələrdə investisiyaların genişləndirilməsi və resursları sosial cəhətdən az arzuolunan və daha çox arzu edilən investisiya kanallarına yönəltmək üçün nəzərdə tutulmalıdır.

Bu siyasət iqtisadiyyatda ümumi qənaət səviyyəsinin yüksəldilməsinə və səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş kapitalın yaradılmasına kömək edəcəkdir. Bununla birlikdə, kapitalın formalaşması vergitutma, kəsir xərcləri və xarici borclanma ilə asanlaşdırıla bilər. Əslində, hökumətin maliyyə tədbirləri fərdi sahibkarları ən azı uzun müddətli resursları səfərbər etmək üçün fəal iştiraka imkan verə bilər.

Fiskal siyasət ictimaiyyətin və iqtisadiyyatın özəl sektorlarının investisiya həcminin sürətlənməsinə yönəldir. Fiskal siyasət, ilk növbədə, özəl sektorda

investisiya həcminin artmasına təsir göstərən dövlət sektorunda investisiya təşviq etməlidir. Başqa sözlə, fiskal siyasət sürətli iqtisadi inkişafa yönəldilməlidir və cəmiyyətin baxımından ən çox arzu edilən kanallara investisiyanı təşviq etməlidir.

Səmərəsiz kanallara sərf olunan istehlakı və sərmayələri məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyır. İqtisadi inkişafın başlanğıc mərhələlərində hökumət nəqliyyat və kommunikasiya, suvarma, daşqın mühafizəsi, elektrik enerjisi, limanlar, texniki təlimlər, təhsil, xəstəxana və məktəb obyektləri kimi iqtisadi və sosial məsrəflər qurmağa çalışmalıdır ki, onlar xarici iqtisadiyyatın sənaye və kənd təsərrüfatı sektorlarına investisiyaların təşviq edilməsini təmin edə bilsin.

Bu iqtisadiyyatlar bazarın həcmi genişləndirmək, istehsal xərclərini azaltmaq və investisiyanın sosial marjinal məhsuldarlığını artırmaq üçün faydalı olacaqdır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, sosial marjinal məhsuldarlıq layihələri onun praktiki cəhətdən nəzərə alınaraq ağıllıca seçilməlidir.

Fiskal siyasətin vəzifələri haqqında məlumat verək.

Dövlət sektorlarında inkişaf proqramlarını maliyyələşdirmək üçün resursların olması üçün resursların səfərbər edilməsi lazımdır. Vergi siyasəti bütün mövcud resursların səmərəli yerləşdirilməsinə yönəlmiş və digər inkişaf səylərinin həyata keçirilməsində istifadə edilə biləcək şəkildə olmalıdır. Bir iqtisadiyyatdakı ümumi kvant qənaətində ən təsirli bir nəticədir.

Siyasətçilər dövlət və özəl sektorda lazımi stansiyalara investisiyaları stimullaşdırmaqla yönəldir, iqtisadi artımı sürətləndirə bilər. Siyasətçilər bütün mövcud resursların zəruri və lazımi inkişaf imkanlarına daxil olmasını təmin etməlidir.

Fiskal siyasət inflyasiyanın vəziyyətini həll etmək üçün alətdir, güclü bir alət olduğu düşünüləməlidir. Bunun bir səyi, iqtisadi pozuntuları aradan qaldıran sağlam bir vergi sisteminin əsasıdır.

Beləliklə, inkişafın faydaları iqtisadiyyatın bütün amilləri tərəfindən bərabər paylana bilər, gəlirin müvafiq şəkildə paylanması, iqtisadi inkişafın əsas hissəsidir. Bu cəhd vergilərin düzgün tətbiqi yolu ilə əldə edilə bilər. Daha az imtiyazlı sinif üçün dövlət xərclərini artırdığımız rifah sxemləri təşviq edilə bilər.

Yüksək artım tempi əldə etmək üçün tam istifadə edilən resurslar arzuolunandır, bu da iqtisadiyyatın məhsuldarlıq potensialını artıracaqdır. İndi məşğulluğun artırılması üçün hökumət dövlət xərclərini sosial məsrəflərin təmin edilməsinə istiqamətləndirməlidir və istehsalın artırılması üçün sərmayələri təşviq etməlidir. Dövlətlər, son nəticədə daha çox əmək və daha az kapitalın baş verəcəyi yerli ictimaiyyətin inkişafında iştirak etməlidirlər.

Bir çox iqtisadi nəzəriyyə mövcuddur ki, ən yaxşı kapital formalaşması, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artımın əsas amilidir. Vergilər, köçürmə ödənişləri, endirimlər, subsidiyalar və s. kapital formalaşmasını artıraraq iqtisadi artımdan faydalanmaq məlumdur.

Fiskal siyasətin məqsədi tətbiq olunduqdan sonra hər hansı bir iqtisadiyyatda tələbin xüsusiyyətinə əsaslanan müvəffəqiyyət tamamilə nə qədər effektiv, vaxtında tədbirlər həyata keçirildiyinə və tətbiq mərhələsində effektiv idarəetmənin təmin olunmasına əsaslanır.

Fiskal siyasət iki istiqamətdə – dövlət və özəl müəssisələrdə investisiyaların genişləndirilməsi və resursları sosial cəhətdən az arzuolunan və daha çox arzu edilən investisiya kanallarına yönəltməklə həyata keçirilməlidir.

Fiskal siyasətin vəzifəsi tam iş şəraitinin, iqtisadi sabitliyin qorunması və böyümə sürətini sabitləşdirməkdir.

Arthur Smithiesə görə, fiskal siyasət, əsasən, ümumi tələbatın idarə edilməsində məqsəd qoyur və özəl müəssisə üçün ənənəvi sahəni - alternativ istifadələr arasında resursların ayrılmasını tərk edir (Şəkəraliyev Ş.A., 2009).

1.2.Fiskal siyasət nəzəriyyələri

Fiskal siyasət nəzəriyyəsi vergilərin təbiəti və mahiyyəti onların cəmiyyətin həyatındakı rolu və əhəmiyyəti barədə elmi biliklərin sistemidir.

Fiskal siyasətin üç rəqabət nəzəriyyəsi var. İqtisadi müqavilələr üçün üç rəqabət nəzəriyyəsi vardır:

- 1) Keyns;
- 2) Fridman;
- 3) Fişerian.

Keyns nəzəriyyəsi iqtisadiyyatda ümumi xərclərin iqtisadiyyatı və onun istehsal və inflyasiyaya təsiri deməkdir. Keyns iqtisadiyyatı 1930-cu illərdə ingilis iqtisadçı John Maynard Keyns tərəfindən hazırlanmışdır. Keyns, tələbatı stimullaşdırmaq və depressiyadan qlobal iqtisadiyyatı çəkmək üçün artan dövlət xərcləri və aşağı vergiləri müdafiə etmişdir.

Sonradan, Keyns nəzəriyyəsi, optimal iqtisadi performansın əldə edilə biləcəyini və iqtisadi böhranların qarşısının alındığını, hökumət tərəfindən aktivistlərin stabilləşdirilməsi və iqtisadi müdaxilə siyasəti vasitəsilə ümumi tələbatın təsirlə konsepsiyaya istinad etmək üçün istifadə edildi. Keyns nəzəriyyəsi, qısamüddətli dövrdə iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə yönəlmiş “tələb tərəfi” nəzəriyyəsi hesab olunur.

Keyns nəzəriyyəsi odur ki, normal iqtisadi böhranların səbəbini ümumi tələbatın (və ya ümumi xərclərin) çatışmamasında görür. Bu problem kəsir xərcləri ilə həll olunmalıdır.

Fiskal siyasətin müasir nəzəriyyəsi ilk növbədə, Keyns iqtisadiyyatının məhsuludur və onun dəyişən statusu Keyns inqilabını və Keyns iqtisadiyyatının son gündəki təkrar qiymətləndirmələrini müşayiət edən intellektual çökmə ilə sıx bağlıdır.

Keyns analizi, məşğulluq yaranma mənfəəti baxımından açıq maliyyə vəsaitlərinin iddialarını təsdiqlədi və hörmət göstərdi. Bundan əvvəl ən azından rəsmi dairələrdə hakimiyyət prinsipi dövlət xərclərinin şəxsi hesaba yönəldilməsini

tələb edərək iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq cəhdini azaltmaq idi, belə ki, heç bir xalis fayda gözlənilmir, xüsusilə də, sonuncu balans daha səmərəli sayılırdı.

Keynsə görə, məşğulluq miqdarı ümumi tələbin səviyyəsinə qaldığını və sonuncunun müvafiq dövlət vergisi və xərc siyasəti ilə manipulyasiya edilə biləcəyini, maliyyə siyasətinin üstünlüyünü və bununla birlikdə, pulun önəmini bildirmişdir.

Fridman nəzəriyyəsində uzun müddətli iqtisadi itkilərin də ümumi tələbatın qeyri-kafiliyi ilə nəticələndiyi, lakin pul ehtiyatlarının artırılması yolu ilə qarşısının alınması və ya yaxşılaşdırılmasını ifadə edir. İqtisadi nəzəriyyələr iqtisadiyyatda üç ildən yeddi ilədək olan inkişafa, bir ildən iki ilə qədər azalmağa davam edir.

Fişerian nəzəriyyəsi ondan ibarətdir ki, ÜDM-ə nisbətə borcun həddən artıq böyüməsi tipik biznes dövrünə nisbətən fərqli olaraq əsas müqavilələrə səbəb olur. Yalnız bir müddət çəkən və çətinləşdirən bu çətin proses bu iqtisadi vəziyyəti düzəldir. Həddindən artıq borcun simptomları:

- məcmu tələbdə zəiflik; yavaş pul artımı;
- düşən sürət;
- əmək bazarlarının davamlı aşağı performansı;
- aşağı səviyyədə etimad;
- ev təsərrüfatının formalaşmasında azalma.

Başqa sözlə, Keyns və Fridman nəzəriyyələrinin normal iş dövrü modellərinə belə həddindən artıq yüklənmiş vəziyyətlərdə boğulur.

İqtisadçılar Fişerianın fikirlərindən xəbərdardırlar, amma bu iqtisadi vəziyyətin başlanmasına qədər Fridman “Amerikanın ən böyük iqtisadçısı” adlandırılmışdır. Onun fikirlərinin böyük hissəsi 1933-cü ildə yazılmış bir məqalədə və kitabda əksini tapmışdır.

Fişerian 1933-cü ildə maliyyə siyasətinin həddindən artıq borc ilə məşğul olmasına kömək edə biləcəyinə bir qədər ümid bəslədi, lakin bir neçə il ərzində Keyns baxışını tamamilə rədd etdi. Fişerian 1940-cı ilə bir neçə məktubda borclu borcların hökumətin xərcləməsini iqtisadi artımın stimullaşdırılması üçün təsirsiz

hala gətirdiyini ifadə etdi. Əhəmiyyətli olaraq 2011-ci ilə qədər Fişerianın yeddi illik fikirləri hərtərəfli və möhkəm ekonometrik və empirik analizlə dəstəklənmişdir.

Fişerian, inflyasiya ilə real və nominal faiz dərəcələri arasındakı əlaqəni təsvir edən iqtisadçı İrvinq Fişerian tərəfindən yaradılan bir iqtisadi nəzəriyyədir. Fişerian Effekt, real faizin gözlənilən inflyasiyanın nominal faiz dərəcəsinə bərabər olduğunu ifadə edir. Buna görə, real faiz dərəcələri inflyasiya ilə eyni dərəcədə artarkən, inflyasiya artdıqca düşür.

Fişerian Effekt tənliyi, real faiz dərəcəsinə gözlənilən inflyasiya nisbətini nominal faiz dərəcəsinə çıxararaq qəbul edilə biləcəyini əks etdirir. Bu tənlikdə bütün göstərilən dərəcələr mürəkkəbdir.

Banka getdiyiniz hər dəfə Fişerian Effekti görmək mümkündür; bir investora bir əmanət hesabına olan faiz dərəcəsi həqiqətən nominal faiz dərəcəsidir. Məsələn, bir əmanət hesabında nominal faiz dərəcəsi 4% və gözlənilən inflyasiya nisbəti 3% olarsa, əmanət hesabında olan pul həqiqətən 1% artmaqdadır. Real faiz dərəcəsi nə qədər kiçik olsa da, satın alma gücü perspektivindən müşahidə olunduqda əmanət əmanətlərinin daha çox artması lazımdır.

Bildiyimiz kimi, 2008-ci ildən etibarən pul və maliyyə orqanlarının hərəkətləri iqtisadi vəziyyətləri daha da pisləşdirmişdir.

Keyns və Fridman siyasətlərini izləyərək hökumətin maliyyə əməliyyatları, rifahın açarlarıdırsa, dövlət də onun əsasında inkişaf edir.

Milton Fridman azad iqtisadiyyat bazarında güclü inamla tanınan amerikalı iqtisadçı və statistikist idi. Çikaqo Universitetinin professoru olduğu müddətdə Fridman ənənəvi Keynes iqtisadçılarının fikirlərinə qarşı çıxan çoxsaylı pulsuz bazar nəzəriyyələrini inkişaf etdirmişdir. Friedman, "Amerika Birləşmiş Ştatlarının Pul Tarixi, 1867-1960" adlı kitabında Böyük Depressiyanın yaranması və mübahisə ilə pisləşməsi üçün pul siyasətinin rolunu təsvir etdi.

Fridman iqtisadiyyat sahəsində ilk böyük irəliləyiş 1957-ci ildə İstehlak Fondu nəzəriyyəsi idi. Bu nəzəriyyə, bir insanın istehlak və qənaət qərarlarında gəlirlərin dəyişməsindən daha gəlirli dəyişikliklərdən daha çox təsirləndiyini göstərmişdir. Bu nəzəriyyə qısamüddətli vergi artımlarının əmanətləri azaldıb

istehlak səviyyələrinin statik səviyyədə saxlanmasına səbəb olan daimi gəlir hipotezini yaradıb, hamısı bərabərdir.

Fridmanın iqtisadiyyata verdiyi səmərəli töhfəsi, makroiqtisadi nəzəriyyələrin üstünlüklü analizi ilə ortaya çıxdı. Professor kimi bir dövrdə makroiqtisadiyyat Keynes iqtisadi nəzəriyyəsinə üstünlük verdilər. İngilis iqtisadçı John Maynard Keynsin rəhbərlik etdiyi iqtisadi düşüncə məktəbi, fiskal siyasətin pul siyasətindən daha əhəmiyyətli olduğunu, hökumət xərclərinin, iş dövrünün dəyişkənliyini təsirsiz hala gətirmək üçün istifadə edilməsi və qiymətlərin təbii olaraq yapışqan olduğunu söylədi.

Fridman bu makroiqtisadi Keynes fikirlərinə öz azad iqtisadi monetarizm nəzəriyyəsinə qarşı çıxdı. Bu nəzəriyyə vasitəsilə Fridman pul siyasətinin əhəmiyyətini ifadə edərək pul kütləsindəki dəyişikliklərin real qısa və uzunmüddətli təsirlərə malik olduğunu vurğuladı. Xüsusilə, pul kütləsi qiymət səviyyəsinə təsir edir.

Müasir iqtisadi təhlillərdən götürülən maliyyə siyasətinin uğursuzluğunun əsas səbəbini izah edir və bu proqramları təkrarlamağa davam etmək daha da qeyri-qənaətbəxş nəticələr yaradır.

Birincisi, hökumətin xərcləmə sürəti sıfır və olduqca bəlkə bir qədər mənfidir. İlk şəraitdən asılı olaraq, kəsir xərcləri iqtisadi fəaliyyətini artırma bilər. Beləliklə, iqtisadiyyat ÜDM-də 15 trilyon ABŞ dolları ilə başlayır və kəsir xərcləri artırsa, üç il ərzində bu, 15 trilyon ABŞ dolları həcmindədir.

Büdcə xərclərini əks etdirən hökumət sektoru iqtisadiyyatın daha böyük payını özündə birləşdirir və özəl sektorun payını azaldır, eyni dərəcədə iqtisadiyyatı daha yüksək borclu vəziyyətə gətirir. Lakin, borcun artması ilə əlaqədar faiz xərclərini ödəmək üçün resurslar azalmış özəl sektordan yaranmalıdır.

Maliyyə addımlarının zəiflədilməsinə baxmayaraq, yeni proqramlar vaxt keçdikcə işi xeyli yaxşılaşdırma bilər. Evdə və korporativ sektorda 15%, 20% və 25% dərəcələri olan federal vergi kodu, lakin ayırmalar olmadan, bir sıra dəyərli məqsədlərə xidmət edəcəkdir.

Yuxarıdakı tədbirlər neytral gəlir ola bilər, lakin eyni zamanda, vaxt keçdikcə iqtisadi artım üçün əhəmiyyətli bir təkan verəcək marginal vergi dərəcələrini daim azaldacaqdır. Bununla yanaşı, özəl sektor 400-500 milyard dollarlıq vergi hazırlığı xərclərini qənaət edərdi ki, bu da digər məqsədlər üçün istifadə edilə bilər. Əlbəttə ki, bu cür dəyişikliklərə yol uzun və çətin siyasi müzakirələrə səbəb olacaqdır.

Ən geniş mənada pul və maliyyə siyasəti uğursuz oldu, çünki hökumətin maliyyə əməliyyatları firavanlığın açarı deyil. Bunun əvəzində, bir ölkənin iqtisadi rifahı yaradıcılıq, ixtiraçılıq və onun ev təsərrüfatlarının və fərdlərin ağır işi ilə müəyyən edilir.

Dövlət və yerli vergi gəlirlərin axını zəif əmək bazarı şəraitində etibarlı olmayacaq, bu, tam zamanlı məşğulluq üçün az imkan yaradır. Beləliklə, dövlət və yerli hökumətlər iqtisadi genişlənmə sürətini məhdudlaşdırmağa davam edəcəklər. İşsizlik qəbul edilə bilməz səviyyədə qalacaq və daha da artacaqdır. İnflyasiya qüvvələri sükunətə çevrilməlidir, beləliklə, uzun müddətli aşağı istiqrazların veriminə səbəb olur.

Böyük büdcə kəsirləri və federal borcların yığılmasına baxmayaraq, müraciət edilmədikdə, gündə faiz dərəcələrinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb ola bilər, o gün əlim deyil. ABŞ iqtisadiyyatı son illərdə təkrarlanan müvəqqəti, keçid dövrü istisna olmaqla, daha yüksək faiz dərəcələrini saxlamaq üçün çox kövrəkdir. Demək olar ki, devalvasiya bizim ən böyük narahatlığımızdır, buna görə də tam öhdəlik götürürük.

Fiskal siyasətin iki əsas vasitəsi vergilər və xərclərdir. Vergilər iqtisadiyyata təsir göstərir ki, hökumət müəyyən sahələrdə nə qədər pul sərf etsin və nə qədər pul sərf etməsin. Məsələn, əgər hökumət istehlakçılar arasında xərcləri artırmağa çalışarsa, vergiləri azalda bilər. Vergilərin kəsilməsi hökumətin digər mal və xidmətlərə sərf edəcəyini və bütövlükdə iqtisadiyyatı təşviq etməyi ümid etdiyini ifadə edən əlavə pulları olan ailələrə təmin edir.

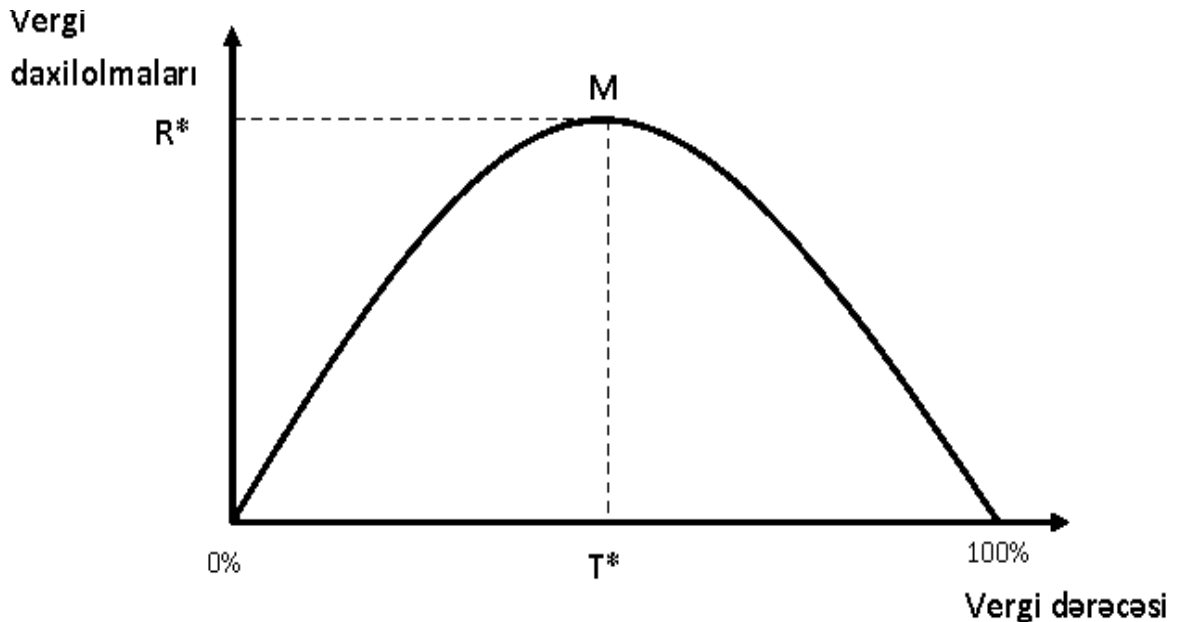
Xarici xərclər, hökumətin pulunu iqtisadiyyatın gücləndirilməsinə ehtiyacı olan müəyyən sektorlara yönəltmək üçün maliyyə siyasəti üçün bir vasitə kimi

istifadə olunur. Bu dollarları alan hər kəs sərf etmək üçün əlavə pula sahib olacaq və vergilərlə olduğu kimi hökumət pulun digər mal və xidmətlərə xərclənəcəyinə ümid edir.

Açar, düzgün balansı tapır və iqtisadiyyatın hər iki yoldan da çox asılı olmadığına əmin olmaqdır. 1920-ci illərdə Böyük Depressiya əvvəli, ABŞ hökuməti iqtisadi siyasət qurmaq üçün çox əlverişli bir yanaşma etdi. Bundan sonra, ABŞ hökuməti iqtisadiyyatın istiqamətini müəyyənləşdirməkdə daha böyük rol oynamağa ehtiyac olduğunu qərara aldı.

Dövlətin vergiləri ilə daxilolmaların əlaqələri Laffer əyrisində öz əksini tapmışdır.

Qrafik 1: Laffer əyrisi

Mənbə: <http://www.iqtisadiportal.blogspot.com>

Qrafikdəki R və T, vergi dərəcəsi və büdcə gəlirlərini, M isə büdcə gəlirlərinin ən yüksək qiymət aldığı vergi dərəcəsi və büdcə gəlirlərinin ən yüksək mümkün həddini göstərir.

Laffer ən sonda, vergitutmanın inkişafı ilə büdcə gəlirləri arasında kəmiyyət əlaqəsinin parabolik əyrisini qurmuş, vergilərin azaldılmasının investisiya fəallığına müsbət təsir göstərdiyini müəyyən etmişdir (Rzayev P.Q., 2013).

1.3.Fiskal siyasətin vergi tənzimlənməsi mexanizmləri

Vergilər barədə düşünərkən, ağılımıza gələn ilk şey sənədlər, qeydlər, mühasib haqqı və ya onlayn xidmətdən istifadə etməkdir, lakin həqiqətən düşünmək lazım olan şey vergi tənzimlənməsi mexanizmləridir.

Ümumiyyətlə, vergi tənzimlənməsi mexanizmlərini müzakirə edərkən, biz tez-tez vergilər barədə düşünürük, amma hər bir dövlət hökuməti öz vergi tənzimləmək mexanizmlərindən istifadə edir.

Fiskal siyasətin vergi tənzimləmək mexanizmləri aşağıdakılardır:

- ❖ Əmlak Vergisi: bir nəfər öldükdən sonra əmlakın köçürülməsini əhatə edir;
- ❖ Məşğulluq Vergisi: ödənilən vergilərə aid olan hər şey, o cümlədən işlə bağlıdır.
- ❖ Müxtəlif fəaliyyət vergiləri: mallara və ya fəaliyyətə vergilərə aiddir.
- ❖ Prosedurlar və İdarəetmə: vergilərə borc verən fiziki şəxslər üçün istifadəçi haqqı və ödəniş müqaviləsi haqqı.
- ❖ Vergi Konvensiyaları üzrə Tənzimləmə: vergi siyasəti və xarici dövlətlər müəyyənləşdirilir.
- ❖ Daxili Gəlir Təcrübə: vergi yığımının təsnifatını və ümumi vergi prosedurunu açıqlayır.

Vergi ödəyirsinizsə, vergi tənzimlənməsi bir şəkildə təsir edəcək. Onlar Xəzinədarlıq Departamenti tərəfindən verilmiş ən yüksək idarəetmə orqanı olduqlarını nəzərə alaraq, qanunun təfsiri ilə bağlı son sözlərdir. Vergi formalarınızı doldurarkən və ev ofisinin çıxıla biləcəyini və ya müştərilərlə axşam yeməkləri biznes xərcləri kimi qiymətləndirirsinizsə, bunu müəyyən edən xəzinə qaydalarıdır.

“Vergitutma” termini vergilərə gəlirlərdən sərmayə qazanmalarına qədər olan bütün növ könüllü vergilərə tətbiq edilir. Son mərhələdə olan bütün gəlirlər vergilər adlanır.

Vergi digər razılaşmalardan fərqlənir, məsələn, bazar birjalari kimi, vergitutma razılaşmanı tələb etmir və göstərilən hər hansı xidmətlərlə birbaşa

əlaqələndirilmir. Hökumət, vergitutmanın gizli və ya açıq bir təhlükə təhdidi ilə əlaqəlidir.

Vergi sistemləri yurisdiksiyalara və vaxtlarına nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Ən müasir sistemlərdə vergitutma həm fiziki aktivlərdə, həm də əmlakın və satış əməliyyatları kimi xüsusi hadisələr baş verə bilər. Vergi siyasətinin formalaşdırılması müasir siyasətdə ən kritik və mübahisəli məsələlərdən biridir.

Verginin ən əsas funksiyası dövlət xərclərini maliyyələşdirməkdir. Tarix boyunca dəyişikliklər və vergilər üçün dəyişikliklər təklif edilmişdir. Erkən vergilər hakimiyyət kurslarını dəstəkləmək, orduları qaldırmaq və müdafiə etmək üçün istifadə edilmişdir. Çox vaxt vergi orqanı ilahi və ya supranəsis hüquqdan irəli gəlir.

Sonradan faydalı, iqtisadi və mənəvi mülahizələr arasında təkliflər verilmişdir. Yüksək gəlirli vergilərə dair vergilərin mütərəqqi səviyyədə olan tərəfdarları vergilərin daha ədalətli bir cəmiyyəti təşviq etdiyini iddia edirlər. Xüsusi məhsul və xidmətlərin, məsələn, tütün və ya benzinin yüksək vergiləri istehlak üçün dayanıqlı olmaq kimi əsaslandırılmışdır. Kamu malları nəzəriyyəsinin müdafiəçiləri, ictimai malların xüsusi müddəalarının optimallığı, o cümlədən fənərlər və ya milli müdafiə etmə kimi qəbul edildiyi hallarda vergilərin zəruri ola biləcəyini iddia edirlər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, vergilər bütün müxtəlif növ vergilərə tətbiq edilir. Vergilərin tənzimlənməsi mexanizmlərinin vergi mərhələləri üzrə aparılmasında aşağıdakı mərhələləri var:

- Gəlir vergisi: Hökumətlər fərdi şəxslər və müəssisələr də daxil olmaqla, yurisdiksiyasındakı bütün qurumlar tərəfindən maliyyə gəlirindən gəlir vergisi tətbiq edirlər.
- Korporativ vergi: vergi bu cür biznesin mənfəətinə tətbiq edilir.
- Sərmayə qazanmaları: səhmlər, istiqrazlar və ya daşınmaz əmlak daxil olmaqla müəyyən aktivlərin satışından insanların və ya müəssisələrin hər hansı bir kapital mənfəətinə və ya mənfəətinə kapital mənfəətinə vergi qoyulur.

- Mülkiyyət vergisi: mülkiyyət vergisi yerli hökumət tərəfindən gəlir və əmlakın sahibi tərəfindən ödənilir. Bu vergi əmlak və torpaq dəyərlərinə əsasən hesablanır.
- Məxfilik: ölən şəxsin əmlakını devraldıran şəxslərə vergi növü verilir.
- Satış vergisi: malların və xidmətlərin satışı üzrə hökumət tərəfindən tətbiq edilən istehlak vergisi. Bu, əlavə dəyər vergisi, mal və xidmət vergisi, dövlət və ya əyalət satış vergisi və ya aksiz vergisi şəklində bilər.
- Ekoloji vergilər və tənzimləmələr sayca və miqyasca daim artmaqdadır və daha çox ölkənin onları tanıtmaları kimi inkişaf edir. Əldə edilmiş strateji qərarlar qəbul etmək və xərcləri azaltmaq üçün inkişaf etməkdə olan imkanlardan istifadə etmək üçün mövcud və planlaşdırılan biznes əməliyyatlarında onların təsirini aydın şəkildə başa düşmək vacibdir.

Fiskal siyasət hökumət tərəfindən iki hökumətin hərəkətlərini təsvir edir. Birincisi vergidir. Vergi ödəməklə hökumət əhalidən gəlir alır. Vergilər bir çox növdə gəlir və müxtəlif xüsusi məqsədlərə xidmət edir, lakin əsas konsepsiya vergitutma insanların aktivdən hökumətə köçürülməsidir. İkinci hərəkət hökumət xərcləri. Bu dövlət işçiləri üçün əmək haqqının forması, sosial təminat haqları, hamar yollar və ya hiyləgər silah ola bilər. Hökumət xərclədiyində, aktivləri özündən ictimaiyyətə ötürür (silah halında olsa da, əhalinin aktivləri saxladığı heç də aydın deyil). Vergitutma və dövlət xərcləri bərpa olunan aktivlər axını olduğundan, biz onları əksinə siyasət kimi düşünə bilərik.

İqtisadiyyatın ölçülməsi üzrə ilk makroiqtisadi SparkNote-də məhsulun və ya milli gəlirin $Y = C + I + G + NX$ tənliyi ilə təsvir oluna biləcəyik və ya Y gəlir olduğunda, ya da milli gəlir, C istehlak xərcləri, mən investisiya edirəm xərclər, G dövlət xərcləri, NX isə xalis ixracdır. Bu tənlik $Y = C(Y - T) + I + G + NX$ tənlikləri ilə vergiləri təmsil etmək üçün genişləndirilə bilər. Bu vəziyyətdə $C(Y - T)$ istehlak xərclərinin həm gəlirlərə, həm də vergilərə əsaslanan fikrini tutur. Birdəfəlik gəlir - vergilərdən sonra ümumi gəlirdən çıxarıldıqdan sonra istehlaka sərf ediləcək pul məbləği. Çıxışın yeni forması və ya milli gəliri, tənlik, fiskal siyasətinin hər iki

elementini əks etdirir və maliyyə siyasətinin dəyişməsinin təsirlərinin təhlili üçün ən faydalıdır.

Hökumət həm vergilərə, həm də dövlət xərclərinə nəzarət edir. Hökumət əhaliyə mövcud pul məbləğinin artırılması üçün fiskal siyasəti tətbiq edəndə bu, genişlənən fiskal siyasət adlanır. Bunun nümunələri vergiləri azaltmaq və dövlət xərclərinin artırılmasıdır.

Xatırladaq ki, vergilərin azaldılması və dövlət xərclərinin artırılması genişlənən fiskal siyasətin hər iki formasıdır. Hökumət vergiləri azaldıqda istehlakçılar daha çox gəlir əldə edirlər. Bütün iqtisadiyyat baxımından bu $Y = C + (Y - T) + I + G + NX$ tənzimləyici tənliyində təmsil olunur, burada sabit Y verildikdə T azalması C artımına gətirib çıxarır və nəticədə Y artımına gətirib çıxardır. Hökumətin xərclərinin artırılması bənzər təsirlərə malikdir. Hökumət mal və xidmətlərə daha çox sərf etdikdə, həmin malları və xidmətləri təmin edən əhali daha çox pul alır. İqtisadiyyat bütövlükdə baxımından $Y = C + (Y - T) + I + G + NX$ ilə təmsil olunur, burada G artımı Y artımına gətirib çıxarır.

Beləliklə, genişləndirici fiskal siyasət əhalinin zənginliyini təmin edir və çıxış və ya milli gəliri artırır. Dövlət və yerli idarəetmə üçün genişləndirici fiskal siyasət mümkün deyildir. Onlar balanslaşdırılmış büdcəni saxlamaq üçün mandatlarla malikdirlər. Bum dövründə bir çox qazanc yaradılıbsa, tənəzzül zamanı daha az vergi gəliri müqayisə etmək üçün xərcləri azaltmalıdırlar. Bu daralma daha da pisləşir.

Fiskal siyasətin ikinci növü büdcə siyasətidir. Nadir hallarda istifadə olunur. Onun məqsədi iqtisadi artımı yavaşlatmaqdır. Niyə bunu edir? Yalnız bir səbəb. Bu, inflyasiyanı möhürləməkdir. İnflyasiyanın uzunmüddətli təsiri, həyat səviyyəsinə bir tənəzzül qədər zərər verə bilər.

Birinci vasitə vergitutumudur. İnvestisiya, əmlak və satışdan gəlir, kapital mənfəəti daxildir. Vergilər hökumətin vəsaitini təmin edir. Vergilərin aşağı salınması, vergiyə cəlb edilən hər kəsin və ya hər kəsin özlərinə sərf etmək üçün daha az gəlir əldə etdiyidir. Nəticədə, vergilər qeyri-məqbuldur.

İkincisi dövlət xərcləridir. Təqaüdlər, köçürmə ödənişləri, ictimai işlər layihələri və dövlət maaşları daxildir. Vəsaitləri alan hər kəs sərf etmək üçün daha çox pula sahibdir. Bu, tələbatın və iqtisadi artımın artmasına səbəb olur.

Pul siyasəti bir millətin pul kütləsini dəyişdiyi prosesdir. Ölkənin pul hakimiyyəti onu genişləndirən pul siyasəti ilə artırır və onu büzülmüş pul siyasəti ilə azaldır. Bu, istifadə edə biləcək bir çox vasitəyə malikdir, lakin ilk növbədə qidalanma vəsaitinin artırılması və ya azaldılmasına əsaslanır. Bu göstəricilər daha sonra bütün digərləri istiqamətləndirir.

II Fəsil MDB – NİN NEFT İXRAC EDƏN ÖLKƏLƏRİNDƏ FİSKAL SIYASƏTİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜSULLARI

2.1. Rusiya və Qazaxıstanda vergi siyasətinin onun sosial - iqtisadi inkişafa təsiri

Hökumətin perspektivindən yanaşmış olsaq, vergilər həm iqtisadi idarəetmə, həm də əsas gəlir mənbəyidir. Vergilər bütövlükdə cəmiyyət üçün mənfəətli nəticələrə səbəb olan müəyyən fəaliyyətlərin cəlb edilməsində təsirli ola bilər.

Yaxşı bir iş vergi sistemi, iş qərarlarının qəbul edilməsini, məsələn, müəyyən iqtisadi investisiyaların cəzalandırılması ilə təhrif olunmayacaqdır. Zəif bir vergi sistemi, müəssisələrə investisiya üçün digər meyarlar qarşısında vergi məsələlərini nəzərdən keçirməyə təşviq edəcəkdir.

Dövlət vergilərinin çoxu sistemin bütövlükdə hökumətin siyasət məqsədlərinə uyğun gəlmədiyi iş qərarlarını təhrif edəcək ehtimalını artırır. Vergi sisteminin qiymətləndirilməsi meyarları aşağıdakılardır:

- Sadəlik: vergi qanunu sadə olmalıdır ki, vergi ödəyiciləri qaydaları anlayacaq və düzgün və qənaətlə onlara uyğun ola bilərlər.
- Müəyyən: Vergi qaydaları verginin ödənilməsinə və ödəniləcək məbləğin necə müəyyən ediləcəyini dəqiq şəkildə müəyyən etməlidir.
- Məqsəd: insanlar vergilərini vergitutma qabiliyyətinə və ya fakültəyə görə müəyyən meyarlara görə, adətən onların gəlirləri, yəni gəlirləri və ya zənginliyi və ya hər ikisi ilə müqayisədə vergi ödəməlidirlər.
- İqtisadi artım və səmərəlilik: vergi sistemi iqtisadiyyatın məhsuldarlığını maneə törətməməli və ya azaltmamalıdır.
- Tərəfsizlik: vergi heç birində ayrı-seçkilik etməməlidir, beləliklə bir vergi ödəyicisinin vəziyyəti dəyişdirməyəcəyini və ya onun vergi təsirindən təsirlənməyini təmin edir.
- Şəffaflıq: vergi ödəyiciləri vergi mövcud olduğunu və onlara və digərlərinə necə və nə vaxt tətbiq edildiyini bilməlidirlər.

- Uyğunsuzluğu minimuma endirmək: vergi uyğunsuzluğu minimuma endirmək üçün struktur olmalıdır. Hökumət vergi ödəməkdən yayınma dərəcəsini və hakimiyyət orqanlarının onu necə aşma biləcəyini müəyyən edə bilər.
- Xərclərin qənaətbəxş toplanması: vergi toplamaq üçün xərclər (məsələn, inzibati və uyğunluq xərcləri) həm hökumət, həm də vergi ödəyiciləri üçün minimum səviyyədə saxlanılmalıdır.
- Hökumət gəlirinə təsir: vergi sistemi hökumətin ildən-ilə toplanacaq gəlir məbləğini proqnozlaşdırmasına imkan verməlidir.
- Ödəmə rahatlığı: vergi bir zaman və ya vergi ödəyicisi üçün əlverişli olma ehtimalı ilə ödənilməlidir.

Üstün vergi sistemi sadıqlıq və etibarlılığı, səmərəliliyi, rəqabətsiz tərəfsizliyi, ədalətliliyi, xərclərin səmərəliliyi, səliqəsizliyi və sədaqətliliyi yaxşı qiymətləndirir. Bunlar aşağıdakılardır:

1) Sadıqlıq və müəyyənlik: vergi sisteminin səmərəli işləməsi üçün vergi ödəyicisi öz öhdəliklərini və ödəməsi lazım olan vergi məbləğini, həmçinin vergi öhdəliyini ödəmək zaman və yerini aydın başa düşmək vacibdir. Gəlirlər şöbəsi üçün onun səlahiyyətlərinin dərəcəsini aydın başa düşmək, idarəetmə xərclərini azaltmaq, daha az məhkəmə prosesi və ümumi yüksək səviyyəli uyğunluq səviyyəsi deməkdir.

2) Effektivlik: vergi sistemində effektiv: vergi ödəyicilərinin vergi nəticələrini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmək üçün onların işlərini yenidən təşkil etmək və ya əməliyyatları yenidən qurmaq; eyni iş qərarı vergi əvvəli və ya vergi sonrası verilir; yeniliklərin alınması riski cəlb edilmir; iqtisadi yenidən qurulması maneə törədir; özəl sektor və dövlət sektorunun təmin edilməsi arasında seçim vergi mülahizələri ilə təhrif edilməməlidir.

3) Rəqabətli neytrallıq: rəqabətsiz bir tərəfsizlik təmin edir: eyni gəlir səviyyəsində olan insanlar (və ya zənginlik və ya hər ikisi) vergi yükünün eyni payına malikdir; biznes yeri, forması, funksiyaları və əməliyyatları arasında ayrışdırıcılıq yoxdur; və vergi rəqiblər və sənayelər arasında balanssızlıq yaratmır.

4) Sərmayə: insanlar vergilərinə görə vergilərini ödəməlidirlər. Bununla yanaşı, vergitutmanın müxtəlif qruplara təsirinin vergilərin iqtisadi vəziyyətini və dövlət xərclərinin bölüşdürülmə aspektini yoxlamaqla şərh etmək çətindir. Vergi ödəyicisinin bir sinifinin vergi borcundan çıxarılması ədalətsizdir. Avstraliyadakı mənfəət vergisi və torpaq vergisindən istifadənin başlıca məqsədi, əsasən əldəqayıma yeri, icarə və kommersiya məqsədləri üçün istifadə edilən mülkiyyətə qarşı bir yanaşmaya səbəb olur. Həmçinin, ödəniş qabiliyyətindən asılı olmayaraq, standart bir vergi tətbiq etmək regressiv hesab edilə bilər.

Vergilər hökumətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı, başqa bir mühüm rol oynayır, yəni vergilər vətəndaşlara bu fəaliyyətlərin ümumi qiyməti ilə bağlı əsas məlumatları verir. Hal-hazırda hökumət, iqtisadiyyatımızdakı əsas amil kimi, onun məqsədləri üçün əhəmiyyətli qaynaqları sərf edərək, tənzimləyici siyasət vasitəsi ilə daha çox resursları yönəldir və bəzi sahələrdən olan resursları digər sahələrə köçürmək üçün vergi və xərcləmə proqramları ilə qarışdırılır. Beləliklə, vətəndaşların bu müxtəlif proqramlar və onların ümumi yığınları ilə bağlı mümkün qədər çox məlumatı olması vacibdir ki, onlar hökumətin fəaliyyətinin uyğun olub-olmadığı barədə özləri qərar verə bilərlər. Vergi və xüsusilə vergilərin ödənilməsi vətəndaşlara bu fəaliyyətlərin ümumi qiymətinin şəxsi mənada verilməsi deməkdir.

Federal vergilərin böyük bir hissəsi (məsələn, 45%) ədalətli bölüşdürmə prosesi ilə dövlət və yerli hökumətlərə yenidən bölüşdürüləcəkdir. Bu vəsaitin miqdarı və dizaynı əhali və vergi ödəyicisi aktivləri kimi qiymətləndirilə bilər.

Nağd dividendlər istehlak vergisi hesablamalarında istifadə olunan gəlirdir. Sərvət vergisi üçün xalis dəyər hesabında ədalət və borc bazar qiymətləri istifadə ediləcək; qeyri-dövlət şirkətlərindəki maraqlar ədalətli bazar dəyəri qiymətlən - dirmələri ilə qiymətləndiriləcəkdir.

Maliyyə uçotu, bütün aktiv və öhdəliklərin maliyyə ili sonunda ədalətli bazar qiymətləri ilə nümayiş ediləcək şəkildə islah olunacaqdır. Bu fərdlər və hökumətlər üçün balanslara da aiddir. Hökumətin müavinətləri və faydaları, vergi sistemindən kənar ola bilər, məsələn, subsidiyalar ödəməklə. Bu, təsisçilərə həm sadəlik, həm də görünürlük təmin edəcəkdir.

İnvestisiya dəyəri şəxsin portfelində qaldığı müddətdə kapital mənfəəti avtomatik olaraq sığınacaq verilir. Burada təqdim olunan yanaşma da inflyasiyanın təsirini avtomatik olaraq tanıyır.

Vergi ödəyiciləri vergi öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün təhsil almalıdırlar. Vergi ödəməyə çağırılan hər bir şəxs hökumət tərəfindən verilən mal və xidmətlərdən bir qədər fayda əldə edir. Vergi ictimai xərcləri məqsədilə həyata keçirən pulun artırılması olsa da, bu da iqtisadi vasitədir. Vergi sistemini tələb edən geniş xərcləmə funksiyası üç kateqoriyaya malikdir:

- Yol, elektrik, ictimai kütləvi kitabxana, polis, hüquq sistemi, milli müdafiə sistemi və s. Kimi ictimai malların təmin edilməsi cəmiyyətin maksimum rifahı üçün bu obyektlərin sıfır qiymətə təklif edilməsi lazımdır. Heç bir fərd onları pulsuz təmin edə bilməz. Vergi ödəyicilərinin faydaları əldə etməsini istisna etməmək mümkün deyil.
- Sərmayələr, sosial xidmət, sağlamlıq və s. Kimi qəbul edilmiş ehtiyaclara uyğun olaraq ayrılmalıdır. Həmçinin, xarici investorların xarici investisiyaların təşviq edilməsi üçün vergi tətlinin verilməsi kimi, müəyyən bir iqtisadi məqsədə nail olmaq üçün resurslar yenidən bölüşdürülməlidir.
- Sərbəst bazar sistemində zirvələr və çökəkliklər, tənəzzül dövrü, işsizlik, deflyasiya və ya inflyasiya ola bilər. Hökumət iqtisadiyyatı sabitləşdirmək üçün vergitutmadan istifadə edə bilər.

Vergilər sadəcə bu dövlət funksiyalarının ödənilməsi üçün üstünlük verilmiş üsuldur, digər üsullar isə dövlət borcunun verilməsi və pulun verilməsidir. Hökumətlər, onların qərarlarını araşdırmağa açıq olmaq üçün, onların gəlirlərini necə artırdıqları və sərf etdiyi yerlərdə şəffaf olmalıdırlar (Vəliyev A., 2013).

Rusiya torpaq sahəsi üzrə dünyada ən böyük ölkədir və Yer kürəsinin dördü birini əhatə edir. Rusiyanın paytaxtı Moskvadır. Rəsmi dil rus dilidir və valyuta rubldur.

Rusiya vergi dərəcələri rezident və ya qeyri-rezident rus vergi ödəyicisi kimi təsnif olunduğuna görə fərqlənir. Rusiyada vergi dərəcələri qeyri-rezidentlər üçün

daha yüksəkdir və vergi ayırmaları adətən mövcud deyildir. Sakinlər qeyri-rezidentlər kimi Rusiyada gəlir vergisi dərəcəsinin yarısını, habelə müəyyən ayırmalar tələb etmək hüququna malikdirlər.

Rus mənbəyindən gəlir alan hər hansı bir əcnəbi Rusiyada şəxsi gəlir vergisi ödəməlidir. Ölkədə hər il 183 gündən çox müddətə yaşadığınız və qanuni bir Rusiyada oturma icazəsi verilmiş olsanız, vergi borcları qeyri-rezidentlərdən daha aşağıdır.

Rusiya vergiləri aşağıdakı hallarda tətbiq oluna bilər:

- ❖ Ayrı-ayrı hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən sərbəst və müstəqil işçilər kimi qeydiyyatdan keçmiş şəxslər.
- ❖ Şəxsi təcrübələrdə olmayan notariarlar və hüquqşünaslar bu fəaliyyətlər üçün alınmış gəlirlər üzrə Rusiya vergisini ödəməlidirlər.
- ❖ Vergi agentləri olmayan digər şəxslərlə mülki müqavilələr vasitəsilə mükafat alan şəxslər bu gəlirləri bəyan etməlidirlər. Bu, icarə və ya lizinq müqavilələri üzrə müqavilələrdən əldə edilən gəlirləri əhatə edir.
- ❖ Şəxsi əmlakı satanlar bu gəlirləri bəyan etməlidirlər.

Rusiya Federasiyasının hər hansı vergi rezidenti, yalnız Rusiyadan kənar gəlir alsalar da, bu gəlirdən Rusiya vergisini ödəməlidirlər. Lakin, fərdi qeyri-rezident olmadıqda və ya vergi statusunda vergi statusu dəyişməzsə vergi ili ərzində vergi dövrünün sonuna qədər heç bir bəyannamə təqdim edilməli və Rusiyadan kənardan əldə edilmiş gəlirlərdən heç bir verginin olmadığı, qeyri-rezident statusu əldə etməzdən əvvəl də əldə edilən gəlirdir.

Vergi agenti olmayan, işəgötürən kimi müvafiq vergiləri ödəməyən gəlir əldə edən işçilər bu gəlirin dəyərini bəyan etməlidirlər. Bütün lotereya qazanmaları, və ya şansın hər hansı digər oyunlarından qazananlar, məbləğə baxmayaraq elan edilməlidir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının mülkiyyətindən əldə edilmiş gəlirlər elan edilməlidir. Ailə üzvləri olmayan fərdlərdən hədiyyələr alan şəxslər öz miraslarını bəyan etməlidirlər.

Rusiyanın vergitutma sistemi Rusiya Vergi Məcəlləsi tərəfindən tənzimlənən kompleks bir sistemdir. Ümumiyyətlə, Rusiya Vergi Məcəlləsi regional, federal və yerli vergilər üçün milli razılaşma olmağı nəzərdə tutur, lakin gömrük tariflərini aradan qaldırır. Sistem mütəmadi olaraq regresiv vergi və ya düz məzənnələrdən istifadə edir və federal dövlət üçün çox vahiddir; təbii qaz və neft təşkilatlarından əldə edilən mənfəətlərə çox üstünlük verir.

Rusiya vergi ili yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək davam edir. Vergi bəyannamələri Vergi Deklarasiyasının (Nalogovaya Deklaratsiyası) adlı forma ilə Federal Vergi Xidmətinə təqdim edilməlidir.

Vergi 180 gündən az gecikdirildiyi təqdirdə, vergi borcunun 5% -i hər bir tam və ya qismən ay üçün bəyannamə gecikdirilir. Bu vergilərin ümumi məbləğinin 30% -i və ya illik məbləği müəyyənləşdirə bilməz.

Bəyannamənin gecikməsindən 180 gün keçdikdən sonra, vergi borcunun 30% -i, ilk 180 gündən sonra hər bir tam və ya qismən ay üçün 10% -i tutulur.

Rusiyada rəsmi rezidentə sahib olanlar 13% gəlir vergisi ödəyirlər, qeyri-rezidentlər isə 30% ödəyirlər. Rusiya sakinləri üçün dividend gəlir vergisi dərəcəsi 9% təşkil edir və qeyri-rezidentlər üçün 15% təşkil edir.

Qeyri-rezidentlər, 12 aylıq bir müqavilədə olsa belə ilk 183 gündə Rusiyada vergiyə cəlb edilirlər. 183 gündən çox müddətə rəsmi rezidentlik verdiyiniz təqdirdə, Rusiya vergi borcunuzun 13% -ə endirilməsi və ya aralıq dövrdə hər hansı bir çox ödənişi ödəmək mümkündür.

Bəzi hallarda qeyri-rezidentlər gömrük statusu yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi verildikdə, Rusiya vergi dərəcəsi 30% azad edilə bilər. Belə vəziyyətlərdə qazanc Rusiyada 13% tipik dərəcədə vergiyə cəlb olunur.

Dəyişikliklər üçün müraciət etmək istəyirsinizsə, onlar yalnız 13% Rusiya vergi dərəcəsinə əsasən mənfəət üçün müraciət edirlər. Onlar başqa dərəcədə ödənilən vergilərə tətbiq edilmir. Vergi ayırmaları üçün bəyanatlar il ərzində istənilən vaxt verilə bilər.

Rusiyadakı qeyri-rezidentlər üçün kapital mənfəəti 20% düz dərəcədə vergiyə cəlb olunur. Vergiyə cəlb edilən mənfəət satınalma xərcləri və ya digər xərclər üçün əvvəlcədən ayrılmadan ümumi gəlir və satış qiymətidir.

Sakinlər tərəfindən əldə edilən icarə gəliri 13% vergiyə cəlb edilir, qeyri-rezidentlər isə odatda mənbədən çıxarılan 30% vergi dərəcəsinə tabedirlər.

Rusiya mülkiyyət vergisi sahibləri tərəfindən 1 yanvar tarixində təsbit edilən əmlakın dəyərindən asılı olaraq əmlakın dəyərinin ən çox 2% dərəcəsi ilə ödənilir. Rusiyada əmlak vergisi hər il vergi bəyannaməsi ərizəsi çərçivəsində ödənilir. Rus mülkiyyət vergisi haqqında daha ətraflı məlumat Rusiya vergi orqanı tərəfindən izah olunur.

Rusiyada torpaq vergisi ilə bağlı bir az fərq var. Hər hansı bir torpaq sahibi və onun üzərində yerləşən əmlak torpaqların mənzil və kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunmasından asılı olmayaraq, torpaq sahəsinin ümumi dəyərinin 0,3% -i ilə müəyyənləşdirilməsinə baxmayaraq, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən verilmiş Rusiya vergi dərəcəsinə ödəyir. Kənd təsərrüfatı, yaşayış və kommunal infrastrukturdan başqa, torpaq istifadə üçün 1,5% vergi dərəcəsi tətbiq oluna bilər. Ödəniş prosesi əmlak vergisinə bənzəyir.

Hazırda Rusiyanın vergi dərəcəsi 20 faiz təşkil edir. Onlardan 18 faizi regional hakimiyyətə, 2 faizi isə federal hökumətə verilir. İstisnai hallarda, regional hakimiyyət orqanları vergilərin dərəcəsinə 13.5% -ə qədər azalda bilərlər. Dividend gəlirlərinə gəlinə, Rusiya şirkətləri 9% vergi dərəcəsinə ödəyir; dividend gəliri beynəlxalq şirkətlərdən gəlibsə 15% vergiyə cəlb olunur.

Standart vergilər 15,5% -dən 20% -ə (gəlirlərin 3% federal büdcəyə verilir, 17% isə müvafiq qurumların büdcələrinə ayrılır) xarici şirkətlərin Rusiyada daimi nümayəndəliyi tərəfindən əldə olunmayan gəlirləri üzrə əlavə vergi qoyuluşu 10% Təhsil və tibb müəssisələrinə ixtisaslaşdırılmış vergilər (2011-2020) 0%-dir.

Xarici şirkətlər üçün vergi dərəcəsi Xarici vergi krediti mövcuddur, lakin xarici gəlir üzrə ödənilməli olan Rusiya vergisinin məbləğindən artıq ola bilməz. Beynəlxalq trafik məqsədləri üçün gəmilərin, təyyarələrin və digər nəqliyyat vasitələrinin və ya konteynerlərin istifadəsindən, saxlanması və ya kirayə

olunmasından əldə edilən Rusiyadan əldə olunan gəlirlərə aid olan xarici şirkətlər 10% -ə vergilərə cəlb edilirlər.

Kapital gəlirlərinin vergisi Kapital mənfəət adi biznes gəliri kimi qəbul edilir və adi korporativ vergi dərəcələrində 20% vergi tutulur. İnvestorlar ən azı 50% -i ən azı 365 gün müddətində Rusiya şirkətinə sahib olduqları halda, iştirak imtiyazını tələb edə bilirlər. Xarici investorların da Rusiyanın səlahiyyətli orqanları tərəfindən siyahıya alınmış ölkələrdən birində yerləşməməsi tələb olunur.

2011-ci il yanvarın 1-dən sonra əldə edilmiş və ən azı beş il müddətinə saxlanılan Rusiya şirkətlərinin sadalanan səhmlərinin satışı və Rusiyanın yüksək texnologiyalı şirkətlərinin səhmlərinin satılması üçün vergi istisna edilə bilər. Yüksək texnologiya ilə əlaqəli sayılan istiqrazların və investisiya birləşmələrinin satışından əldə edilən kapitalla 2023-cü ilədək bu azadlıq verilir.

Rusiyanın vergi orqanları ilə Rusiya valyuta mülkiyyətinə (dividendlər istisna olmaqla) mübadilə etməyən xarici səhmdarlar bu qiymətli kağızlardan əldə edilmiş gəlirin 30% dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edilə bilirlər. Əsas İcazəsiz Çıxarışlar və Vergi Kreditləri Investisiya layihələri üçün regional vergilərin azaldılması, texnologiya və proqram təminatı şirkətləri üçün vergi endirimi, Skolkovo İnnovasiya Mərkəzinin on illik vergi tətili, xüsusi təhsil və tibb üçün vergi dərəcəsinin 0% Ar-Ge xərcləri üçün 150% mənfəət vergisi çıxışı təmin edir. Ar-Ge xərcləri tamamlandıqdan sonra bir il ərzində çıxılacaq. Ar-ge kateqoriyalarının siyahısı Rusiya hökuməti tərəfindən müəyyən edilir. Vergi məqsədləri üçün gələcək Ar-Ge xərcləri üçün ehtiyat hesablanıla bilər.

Uzunmüddətli ömür və pensiya sığortası, əmək haqqı fondunun 12% -i həddində çıxılır. Könüllü tibbi sığorta, əmək haqqı fondunun 6% həddi ərzində çıxılır.

Digər vergilər yerli səlahiyyətli orqanlar əmlak vergisi (2,2% -dən çox ola bilməz), nəqliyyat vergisi və qumar vergisi daxil olmaqla vergilər təyin edirlər. 0.3% torpaq vergisi kənd təsərrüfatı və yaşayış torpaqlarına, digər növ torpaqlara isə 1,5% -ə aiddir.

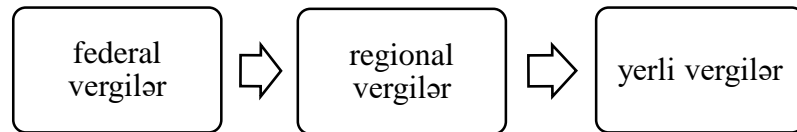
Malların, işlərin və xidmətlərin reklam məqsədləri üçün keçirilən müsabiqələr, oyunlar və digər tədbirlər zamanı əldə olunan mükafatlar və mükafatlar, onların dəyərinin 35%

Qeyri-rezidentlər 30% (dividendlər üçün 15%) vergi ayırmaları əmlakla əlaqədar ödənişlər, sosial müavinətlər, biznes xərcləri və standart ödənişlər üçün mümkündür. Seçmə hədiyyələri və miras alınmış əmlaklar vergilərdən azaddır.

Vergi ödəyicisi Dividendlər: 13% (Resident) / 15% (Qeyri-rezident); Faiz: 20%; Royalties: 20%; Vergi dərəcələri ikiqat vergitutma müqaviləsinin bir hissəsi kimi aşağı ola bilər. İki ölkə arasında ikitərəfli razılaşma və Rusiya arasında ikiqat vergitutma müqaviləsi imzalanmışdır (Atakişiyev M.C., 2010) .

Rusiya Federasiyasında qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə əsasən aşağıdakı vergi növləri müyyən olunur və tutulur:

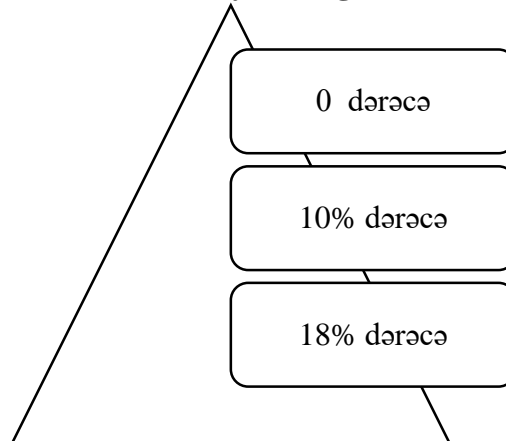
Şəkil 3:Rusiya Federasiyasında vergi növləri

Mənbə:Atakişiyev M.C., 2010

Əlavə dəyər vergisi (VM, maddə 143-177) ümumi dövriyyəyə tətbiq olunur və onun üç dərəcəsi var:

Şəkil 4:Əlavə dəyər vergisi dərəcələri

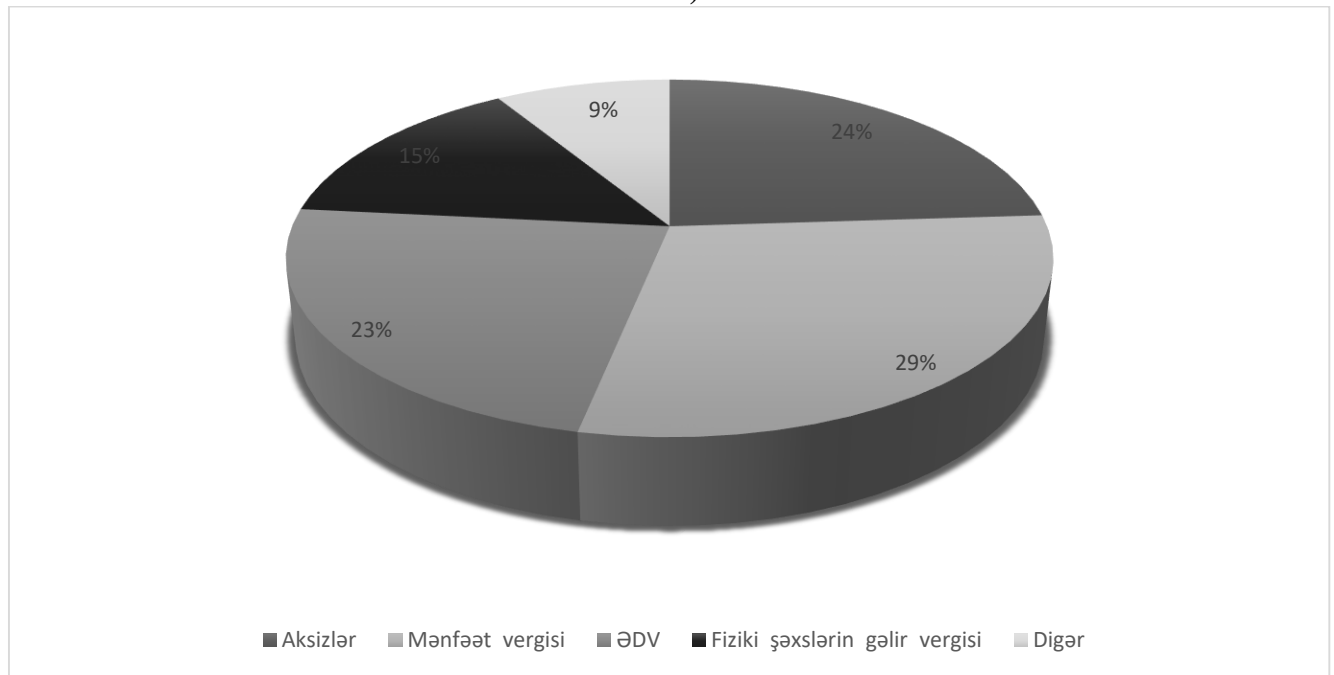

Mənbə: Atakişiyev M.C., 2010

Müəyyən qeyri-kommersiya təşkilatlarına və seçki xeyriyyə təşkilatlarına bağışlar vergiyə cəlb olunan gəlirdən müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılır. Fiziki şəxslər vergiyə cəlb olunan gəlirdən öz xərclərini və uşaqların rus lisenziyalı müəssisələrində təhsil almalarını, habelə tibbi xidmətlərin (özləri və yaxınları üçün) və tibb xərclərini çıxara bilər.

Xüsusi İstiqamətləndirici Vergi Rejimi Yüksək ixtisaslı mütəxəssislər Rusiyada 167 min rubl (minimum istisna olmaqla) minimum aylıq əmək haqqı ilə məşğul olan bir sahədə iş təcrübəsi, bacarığı və ya uğurları olan bir xarici ölkədir. Kapital vergisi dərəcəsi Əmlak vergisi illik kadastr dəyərində 0,1% -dən 2% -ə qədər tutulur. Könüllü sığorta haqları, xarici valyutada depozitlər və müəyyən bank əmanətləri üzrə faizlər daxil olmaqla, xüsusi gəlirlərə 35% nisbətində tətbiq edilir.

Şəkil 5: Rusiya Federasiyasında yanvar-sentyabr ayları üzrə vergi daxilolmaları (2018-ci il üzrə)

Mənbə: Atakişiyev M.C., 2010

Yuxarıdakı diaqramda vergi növləri və onların hər birinin dövlət büdcəsinə daxilolmaları faiz göstəriciləri ilə verilmişdir. Diaqrama istinad edərək deyə bilərik ki, mənfəət vergisi 29 % göstərici ilə Rusiya Federasiyasında vergitutmada böyük yerə malikdir. Aşağıda verilmiş cədvələ əsasən dünya ölkələrində illərə görə iqtisadi artım templərinə nəzər salmaq olar. Cədvəldə inkişaf etmiş Avropa və Şimali Amerika ölkələriylə yanaşı MDB ölkələri və Uzaq Şərq

ölkələrinin də iqtisadi artım templərinin göstəriciləri yer almışdır. Bəzi ölkələrin iqtisadiyyatında böyümə müşahidə olunduğu halda bir qismində də daralma görülmüşdür.

Cədvəl 1: Dünya iqtisadiyyatında artım templəri (2015-2018-ci illər üzrə)

Ölkə qrupları	2015	2016	2017	2018
Qlobal artım tempi	3,4	3,1	3,2	3,5
İnkişaf etmiş ölkələr üzrə	1,8	1,9	1,9	2,0
ABŞ	2,4	2,4	2,4	2,5
Avrozona	0,9	1,6	1,5	1,6
Yaponiya	0,0	0,5	0,5	-0,1
Kanada	2,5	1,2	1,5	1,9
MDB ölkələri	1,0	-2,8	-1,1	1,3
Rusiya Federasiyası	0,6	-3,7	-1,8	0,8
Digər MDB ölkələri	1,9	-0,6	0,9	2,3
Çin	7,3	6,9	6,5	6,2
Braziliya	0,1	-3,8	-3,8	0,0
Meksika	2,3	2,5	2,4	2,6
Yaxın Şərq, Şimali Afrika, Əfqanıstan və Pakistan	2,8	2,5	3,1	3,5
Səudiyyə Ərəbistanı	3,6	3,4	1,2	1,9

Mənbə: <http://www.imf.org> (21.12.2018)

Qazaxıstan Respublikası ərazisində alınan vergilər: vergilər və büdcəyə digər məcburi ödənişlər (qiymətli kağızlar və gömrük ödənişləri):

Korporativ gəlir vergisi – Ödənişçilər: Qazaxıstan Respublikasının Milli Bankı və dövlət qurumları istisna olmaqla, Qazaxıstan Respublikasının rezident hüquqi şəxsləri, habelə Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının daimi nümayəndəlik vasitəsilə.

Qeyri-hökumət təşkilatının daimi nümayəndəlik vasitəsilə Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən hüquqi şəxsin xalis gəliri.

Vergi dərəcələri: Ümumi - 30 faiz; ödəniş mənbəyində vergiyə cəlb edilən gəlir - 15 faiz; Qeyri-hökumət vergisi ilə yanaşı, Qazaxıstanda daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatının xalis gəliri 15 faiz dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edilir.

Qazaxıstanda vergitutma sistemi müxtəlif vergi və tənzimləmələrdən əziyyət çəkir, bunların hamısı müxtəlif vəzifəli şəxslər tərəfindən bir sıra şərtlərə məruz qalır.

Son vaxtlarda verilmiş və əsasən 1 iyul 1995-ci ildə qüvvəyə minən yeni vergi kodu bu məsələlərin bir qismini həll etməlidir. Bu, vergilərin və töhfələrin sayını 40-dan azdan 20-dək aza endirir. Bununla yanaşı ətraflı qaydalar və qanunvericilik hazırlanır, buna görə də hazırda praktikada necə tətbiq ediləcəyi ilə bağlı ciddi qeyri-müəyyənlik mövcuddur.

Qazaxıstanda vergitutmanın aşağıdakı xülasəsi yeni kodun müddəalarına daxildir. Xülasə yalnız ümumi rəhbərlik məqsədləri üçün nəzərdə tutulub və kodun tətbiq olunduğu hallarda əməliyyatların xüsusi hallarına dair ətraflı məsləhət alınmalıdır.

Yeni vergi kodu qərb ölkələrində buna bənzər bir vergi bazası təyin edir ki, vergi 30% dərəcə ilə verilir (gəlir 10% dərəcə tətbiq edildikdə torpaqdan istifadə edilmirsə). Gəlirlər, ümumiyyətlə, vergiyə cəlb olunan gəlirlərin həyata keçirilməsinə aid olduqları dərəcədə çıxılmaqdadır. Beynəlxalq investora ən əhəmiyyətli xərclər:

- faiz dərəcəsi aşağıda göstərilən dərəcənin 150% səviyyəsinə qədər;
- Qazaxıstanın Milli Bankı Tenqə borclu kreditlər üçün;
- dollarlı kreditlər üzrə Dünya Bankı;
- şübhəli borclar;
- tədqiqat və inkişaf xərcləri;
- amortizasiya;
- təmiri (gələcək illərdə artıq kapitallaşdırılmış və amortizasiya olunarkən, il sonu üçün vergi amortizasiyası üçün mövcud olan məbləğdən 10% -ə qədər); və
- əmək haqqı.

İşgüzar fəaliyyət dövründə valyuta fərqlərindən yaranan gəlirlər və zərərlər nə vergiyə cəlb, nə də çıxılmaqdadır.

Əsas aktivlər “birləşdirmə” əsasında istifadə olunduqda amortizasiya edilir. Aktivlər beş hovuzdan birinə ayrılır (binalar kimi müəyyən aktivlər, hər birinin öz

hovuzuna malik olmasına baxmayaraq) və hər hovuz üçün nəzərdə tutulan dərəcələrdə azaldılmış balans üsulu ilə amortizasiya edilir. Qiymətlər illik 7% -20% arasında dəyişir. Qeyri-maddi aktivlər də amortizasiya edilə bilər. Bu, mövcud sistemdən əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır.

1 iyul 1995-dən sonra yaranan vergi itkiləri, iş növündən asılı olmayaraq, beş ilədək müddətə keçirilə bilər. Zərər daşıyıcıları hazırda maddi istehsalda iştirak edən şirkətlərə və sonra yalnız üç ilədək məhdudlaşdıqda, bu da məmnuniyyətlə qarşılanacaq bir inkişafdır.

Vergi ödəyiciləri vergi mühasibat uçotunun nağd və ya reallaşdırma üsulunu seçə bilərlər, lakin bütün gəlir və xərclər əməliyyat tarixində rəsmi valyuta məzənnəsindən istifadə etməklə tirajla hesablanmalıdır. Yerli şirkətlər əvvəlki ay üçün maliyyə mənfəətinə əsasən gəlir vergisinin aylıq avans ödəmələrini tələb edirlər. Vergi bəyannamələri gələn ilin 31 mart tarixinə qədər təqdim edilməlidir; yerli müəssisələr qalan vergi ödəməlidirlər və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri növbəti ilin 10 aprel tarixinə vergi ödəməlidirlər.

Yeni vergi Məcəlləsinə əsasən daimi nümayəndəliyin tərifi çox genişdir və məsələn, məsləhət xidmətlərinin göstərilməsini nəzərdə tutur. Xarici şirkətlərin filialları mənfəət vergisinə əlavə olaraq, xalis mənfəətin 15% dərəcəsi ilə filial mənfəət vergisi tətbiq edilir.

Qeyri-rezidentlərə ödənişlər üçün aşağıdakı vergilər tətbiq edilir:

dividendlər və faizlər 15%

sığorta haqları 5%

telekommunikasiya və nəqliyyat xidmətləri 5%

royalti, xidmətlərin verilməsi 20%

Qeyri-rezidentlərə ödənişdən vergi ödəməkdən qaçınmayan Qazaxıstanlı şəxslər vergi ödəyicisi hesabına məsuliyyət daşıyırlar. Qazaxıstan xaricində ödənilən gəlir vergisi Qazaxıstanda ödəniləcək gəlir vergisindən Qazaxıstan vergisi səviyyəsinə qədər bu gəlirə görə verilə bilər.

Qazaxıstanda 183 gündən çox, hər 12 aylıq dövrdə təqdim olunan fərdlər, Qazaxıstan vergi məqsədləri üçün məskunlaşmış sayılır və dünya miqyasında gəlir

vergisi tətbiq edilir. Qazaxıstanda mövcud olan 183 gündən az müddətə fərdlər qeyri-rezidentdir və yalnız Qazaxıstan mənbəyi gəlirlərindən vergiyə tabe olurlar. Kod, vergi ilində Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən hər hansı bir işçinin vergi bəyannaməsi vergisi vergisi və vergi tələb edir; bu, xüsusilə bir neçə ikiqat vergi müqaviləsinin qüvvədə olduğu kimi, ağır vəziyyətdədir.

Məşğulluq gəlirləri ayda təxminən 200 dollardan yuxarı gəlirin üstündə olan 40% -ni təşkil edən mütərəqqi bir sistemə görə vergiyə cəlb edilir. Sifarişlər ümumiyyətlə vergiyə cəlb olunur.

Qazaxıstanda yerli şirkətlər və daimi müəssisələr ümumiyyətlə əməkçilərə maaş və əmək haqqı ödənilməsindən gəlir vergisini saxlamağa borcludurlar. Bu cür müəssisələr, ümumiyyətlə, işçilərin əmək haqqının 32% -nə qədər olan Məşğulluq Fonduna, Sosial Sığorta Fonduna və Pensiya Fonduna töhfə vermək tələb olunur; digər şəxslər öz vəsaitlərinin ümumi gəlirinin 5% -ni bu vəsaitlərə verməyə borcludurlar.

Qazaxıstan Respublikası ərazisində malların, işlərin və xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirlər üzrə 20% dərəcəsi ilə ƏDV tətbiq olunur, bu da maliyyə xidmətləri və torpaq və ya binaların kirayəsi daxil olmaqla, bir sıra istisnalar nəzərə alınır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, vergi ödəyiciləri ƏDV və gəlir vergisi məqsədləri üçün nağd pul və ya reallaşdırma metodundan istifadə edə bilirlər. Müxtəlif mallar (əsasən spirt, tütün və lüks əşyalar) Qazaxıstanda istehsal olunsun və ya idxal edilərsə, aksiz vergisi tətbiq edilir.

Səhmlərin mülkiyyətinə və ya transferinə qiymətli kağızlar üzrə vergi, qiymətlərin qiymətinin 0,1% -dən 0,5% -dək və ya qiymətli kağızların buraxılması halında nominal dəyəri ilə verilir.

Torpaq sahibi və torpaqdan istifadə edənlər torpaq vergisi tətbiq edilir. Vergi sahəsi, keyfiyyəti, torpaq növü və torpaq yerləşdiyi rayon və ya şəhərə istinad edərək qiymətləndirilir.

Nəqliyyat vasitələrinin sahibləri və istifadəçiləri avtomobilin kilovat gücünə istinad edərək qiymətləndirilmiş nəqliyyat vasitələrinə vergiyə tabe olurlar. Bu

maddənin məzmunu mövzuya dair ümumi bir bələdçi təqdim etməyi nəzərdə tutur (Atakişiyev M.C., 2010) .

Korporasiyaların gəlir vergisi, sosial sığorta ayırmaları, ƏDV, aksiz vergisi və digər çoxsaylı vergilər bu ölkələrin vergi sistemində tətbiq edilir.

Cədvəl 2: Fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin və əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi (%) (beynəlxalq təcrübə) (MDB ölkələri əsasında) (2018-ci il üzrə)

Ölkələr	Mənfəət vergisi	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	ƏDV
Rusiya	24	13	20
Tacikistan	30	40	20
Türkmənistan	25	8-12	20
Özbəkistan	35	15-40	20
Qazaxıstan	30	5-30	20
Qırğızıstan	30	5-33	20
Gürcüstan	20	12-20	20
Azərbaycan	20	14-25	18

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/-0234/2018> (22.04.2019)

2.2. Büdcə xərclərinin fiskal siyasətin formalaşmasında rolu və yeri

Büdcə müəyyən bir gələcək dövrdə gəlir və xərclərin qiymətləndirilməsi; dövrü olaraq tərtib edilməsi və yenidən qiymətləndirilməsidir. Büdcələr bir şəxs, ailə, bir qrup insan, bir iş, hökumət, bir ölkə, çoxmillətli bir təşkilat və ya pul qazanmaq və sərf edən hər şeydir. Şirkətlər və təşkilatlarda büdcə rəhbərliyi tərəfindən istifadə olunan daxili vasitədir və tez-tez xarici tərəflər tərəfindən hesabat vermək üçün tələb olunmur.

Büdcə xərcləri dövlət büdcəsindən qanunvericilikdə nəzərdə tutulan tələbatların ödənilməsi məqsədilə ayrılan, sərf edilən vəsaitlərdir.

Bir büdcə xərci müəssisələrin satınalmaların izlənilməsinə və əməliyyat xərclərini ən az miqdarda məhdudlaşdırmasına kömək edir. Diqqətli planlaşdırma və təhlil edərək idarəçilər vergi strategiyaları və pul axınları ilə xərcləri əlaqələndirə bilirlər. Sərfiyyat büdcəsi olmadan, menecerlər mənfəət marjlarının həcmi aşığı salmaq, azalmaq və ya aradan qaldırmaq riskini idarə edir.

İstehsalat maşınları və digər məhsulların pul vəsaitlərinin çıxarılması üçün istifadə olunan əsas vəsaitlər - müəssisələr üçün əhəmiyyətli xərclərdir. İstehsal

avadanlıqları ofis ləvazimatları və ya gündəlik aylıq xərclərə nisbətən bahalı olduğundan maliyyələşdirmə tez-tez kapital aktivləri əldə etmək üçün tələb olunur. Sərfiyyat büdcələri normal olaraq kapital aktivlərinin əldə edilməsini və onların fəaliyyət sermayəsinə və gələcək pul vəsaitlərinin hərəkətinə təsirini müəyyənləşdirir.

Bir istehsal müəssisəsində ən böyük əməliyyat xərclərindən biri doğrudan əməyidir. İşəgötürənlərin əmək haqqı və faydaları ödənilir, bu da biznesin ümumi dəyərinə təsir göstərir. Liderlər əmək haqqı tələblərini ödəmək üçün büdcə pulları almalıdırlar, eyni zamanda işdən kənar vaxt keçməməyə və mənfəət marjlarının azaldılmasına ehtiyac yoxdur. Tələbi və iqtisadi şəraitdə mövsümi dəyişikliklər əmək xərcləri qərarlarına çevrilir. Büdcənin birbaşa əməyin düzgün miqdarının olmaması da məhsuldarlığı azalda bilər.

Xammal büdcə xərclərinə daxil olan böyük xərcləri təşkil edir. Təchizatçı münasibətləri dövr planlaşdırmalarına yardım etmək üçün mütəmadi olaraq qiymətləndirilir və qlobal təchizat zəncirindəki dəyişikliklər potensial pul vəsaitlərinin hərəkəti yenidən hesablanmasına zərurət yaradır. Satınalma menecerləri qiymətləndirmə prosesinin mühüm hissələridir və onların daxilolmaları xərcləri ən aşağı səviyyədə idarə etməyə kömək edir. Satılmış malların xərcləri ilə bağlı bütün xərclərinin düzgünlüyünə təsir göstərir.

Vergilər əhəmiyyətli təkrarlanan xərcdir və büdcə xərci üzrə hesablanmalıdır. Hökumətə ödəmə edilməməsi cəza və digər cəzalarla nəticələnə bilər ki, bu da adekvat vergi büdcəsinin tənzimlənməsinə gətirib çıxarır. Federal, əyalət və şəhər hökumətləri adətən vergiləri ödəmək üçün biznesdən tələb edirlər. Məsələn, federal təxmin edilən vergilər üç aylıq ödənişlərdən ibarətdir və öhdəliyini ödəmək üçün il ərzində kifayət qədər pul qazanmaq vacibdir.

Büdcə təsnifatı sistemi büdcələrin təqdim olunma qaydasını müəyyənləşdirir və tez-tez yerinə yetirilir və bu da siyasət qərarlarının qəbul edilməsi və hesabatlılığın gücləndirilməsi üçün normativ çərçivə təmin edir.

Xarici xərclərin təsnifat sistemi aşağıda göstərilən ölçülərə malikdir:

İqtisadi kateqoriyaya görə məsrəfləri (məs. Əmək haqqı, əmək haqqı, səyahət, ofis ləvazimatları) təsnifləşdirən iqtisadi təsnifat. Ümumiyyətlə, Hökumət Maliyyə Statistikası Təlimatının 2001 (GFSM 2001) iqtisadi təsnifatına uyğundur və ya təqib edilmək tövsiyə olunur.

Büdcə idarəçiliyinə məsul olan inzibati bölmələri (məsələn, Səhiyyə Nazirliyi, xəstəxana X, təşkilat Y) müəyyən edən inzibati təsnifat.

Funksional təsnifat xərcləri (məsələn, sağlamlıq, təhsil)

Programın təsnifat qrupları iqtisadi məqsədlərindən asılı olmayaraq, siyasət məqsədləri və nəticələri ilə məsrəfləri və onları həyata keçirmək üçün məsuliyyət mərkəzləri (məsələn, ana sağlamlıq, ilkin səhiyyə xidmətləri, qayğı keyfiyyəti) ilə xərclənir. Funksional təsnifatdan fərqli olaraq, bu ölkəyə aiddir.

Bir iş xərcləri, şirkətin fəaliyyətini ödəyəcəyi hər hansı sabit və ya dəyişkən xərkdir. Satış artımı və ya azalması kimi biznesdə dəyişkənliklərə baxmayaraq sabit xərclər eyni qalır. Müəssisə icarəsi, lisenziyalaşdırma haqları və məsuliyyət sığortası sabit xərclərin nümunəsidir. Bu, vaxt keçdikcə iş davranışları nəticəsində deyil, dəyişə bilər. Digər tərəfdən, dəyişkən xərclər şirkətin fəaliyyətindən təsirlənir. Məsələn, artan satışlar materiallar, anbar və logistika üçün əlavə xərc tələb edən daha çox məhsul çıxışı deməkdir. Bordo, marketinq və texnologiya ilə bağlı xərclər ümumilikdə sabitdir, lakin iş həcmi hər iki istiqamətdə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişkən olduqda dəyişə bilər.

Fiskal siyasət iqtisadiyyata təsir etmək üçün dövlət büdcəsinin istifadəsinə aiddir. Buna dövlət xərcləri daxildir və vergilər götürülür. Hökumət infrastruktur və ya vergilərin azaldılması kimi büdcə maddələrinə daha çox sərf etdiyi zaman siyasət genişlənir. Bu cür siyasətlər adətən məhsuldarlığı və iqtisadiyyatı artırmaq üçün istifadə olunur. Əksinə, dövlət xərclərinin azaldılması və ya vergilərin yüksəlməsi siyasətin azalmasıdır. Artan inflyasiya ilə mübarizədə bəsləyici siyasətlər istifadə edilə bilər. Ümumiyyətlə, genişləndirici siyasət daha yüksək büdcə kəsirlərinə gətirib çıxarır və büzülmə siyasəti çatışmazlıqları azaldır.

Ümumi mənada, büdcə müəyyən bir müddət üçün hökumətin gəlir və xərclərinin maliyyə xərclərini əks etdirən dəqiq bir bəyanat olaraq təsvir edilmişdir.

Maliyyənin mühasibat uçotu zamanı büdcə gələcək daxilolmalar və ödənişlərin qiymətləndirilməsi üçün müəyyən bir dövrdən əvvəl hazırlanmış kəmiyyət hesabatıdır.

Büdcələrin hazırlanması, həyata keçirilməsi və istifadəsi üzrə vahid prosesə büdcələmə deyilir.

Bu müəyyən bir gələcək dövrlə əlaqəli dövlətin iqtisadi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsidir.

Büdcə xərcləri dövlət tərəfindən yazılmalı və təsdiq edilməlidir. Hər halda, hallarda dəyişdirilməlidir və ya düzəldilməlidir (Şəkəraliyev A.Ş., 2009).

Bu, faktiki və büdcə nəticələrini müqayisə edərək, dövlətin fəaliyyətinin ölçülməsinə kömək edən dövlət barometrinin rolunu oynayır. Dövlətdə keçmiş təcrübələr və meyllər əsasında hazırlanır. Bu, dövlətin əməliyyat fəaliyyətini və maliyyə vəziyyətini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunan təcrübəsidir.

Büdcə hədəfləri pulla müəyyənləşdirmək və əgər varsa, səpmaları yoxlamaq üçün istifadə olunur. Bundan əlavə, təşkilatın fəaliyyətini ölçmək üçün də əsas ola bilər.

Büdcə xərcləri iki yerə ayrılır: gəlir xərcləri və kapital xərcləri.

Büdcə xərcləri, müəyyən bir maliyyə ili ərzində hökumətin təxmin edilən xərclərinə aiddir.

Büdcə xərcləri geniş olaraq aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

- 1) Gəlir xərcləri
- 2) Sərmayə xərcləri.

Gəlir xərcləri:

Gəlir xərcləri, heç bir aktiv yaratmayan və ya hökumətin hər hansı bir məsuliyyətinin azalmasına səbəb olmayan xərclərə aiddir.

i. Təbiətdə təkrarlanır.

ii. Hökumətin normal fəaliyyətinə və müxtəlif xidmətlərə dair müddəalara məruz qalır.

iii. Nümunələr: Əmək haqqının ödənilməsi, pensiya, faizlər, maarifləndirici tərəfdaşlara xərclər, müdafiə xidmətləri, səhiyyə xidmətləri, dövlətə qrantlar və s.

Aşağıdakı iki əsas şərtləri təmin edərsə xərclər gəlir xərcləri:

(i) xərclər hökumətin aktivini yaratmamalıdır. Məsələn, əmək haqqı və ya pensiya ödənişi heç bir aktiv yaratmadığı üçün gəlir xərcləri deməkdir. Lakin, Metro tikintisinə xərclənən məbləğ gəlir xərcləri deyil, aktivin yaranmasına gətirib çıxarır.

(ii) xərclər heç bir məsuliyyətin azalmasına səbəb olmamalıdır. Məsələn, borcların geri qaytarılması gəlir xərcləri deyil, çünki bu, hökumətin məsuliyyətinin azalmasına gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra hiblər aktivlərin yaradılması üçün istifadə oluna bilərsə də, ölkələrə Birlik Grantları gəlir xərcləri kimi qəbul edilir.

Sərmayə xərcləri:

Kapital xərcləri ya aktiv yaratan və ya hökumətin öhdəliklərində azalma yaradan xərclərə aiddir.

1. Təbiətdə təkrarlanmazdır.

2. Metro və ya Flyover kimi uzunmüddətli inkişaf proqramçalarına xərclər vasitəsilə iqtisadiyyatın sərmayə fondunu artırır və məhsuldarlığını artırır.

3. Nümunələr: Dövlətlərə və Birlik ərazilərinə kredit, yolların tikintisi, sərnişinlər üçün xərclər. Fabriklər, maşın alışı və s. Alınması, borcların geri qaytarılması və s.

Gəlir, aşağıdakı iki şərtədən birini yerinə yetirsə, kapital xərcləri:

(i) xərclər hökumət üçün aktiv yaratmalıdır. Məsələn, Metro tikintisi, sərmayə xərcləridir, çünki bu, aktivin yaranmasına gətirib çıxarır. Bununla birlikdə, əmək haqqı kimi ödənilən hər hansı bir məbləğ kapital xərcləri deyildir, çünki aktivlərdə artım yoxdur.

(ii) xərclər öhdəliklərin azalmasına səbəb olmalıdır. Məsələn, borcların geri qaytarılması kapital xərcləridir, çünki bu, hökumətin öhdəliklərinin azalmasına gətirib çıxarır.

Dövlətin illik xərc planı büdcə xərclərində açıq şəkildə ifadə edilir. Büdcə xərclərinin əsas məqsədi, infrastruktur və avadanlıq məqsədləri üçün hazırlanmış maliyyə xərcləri ilə bağlı olan iqtisadi siyasəti müəyyən etməkdir.

Pul vəsaitlərinin ayrılması və xərclənməsi zamanı büdcə xərcləri aşağıdakı bir neçə faktoru nəzərə alır:

- ✓ Büdcə maliyyə alqı-satqısı bütün müştərilərin kollektiv tələbləri arasında simmetriya yaratmaq və bərabərlik yaratmaq yolu ilə ayrılır.
- ✓ Büdcə xərcləri, davam edən öhdəliklər və təzə təşəbbüslər arasındakı bərabərliyi təmin etmək məqsədi daşıyır.

Hökumət, xərclərin xərclərini dəqiq şəkildə hesablamaq və qeyd etmək üçün xərclər büdcəsini hazırlayır. Bu, müxtəlif hesabatlara daxil edilmiş müxtəlif nazirlik və idarələrin xərclərini xalis maliyyə gəlirləri və bərpa şəklində çəkir.

Dövlətin büdcə xərcləri üzrə lider yeri MDB ölkələri arasında Rusiya Federasiyası tutur. 2018-ci il üzrə büdcə xərci 25,6% təşkil edir. İkinci yeri isə Qazaxıstan 7,4%-lə, üçüncü yeri isə Gürcüstan 7,2%-lə tutur.

Hər il üzrə büdcə xərcləri funksional və köməkçi bölmələr üzrə bölünərək dövlət büdcəsi haqqında qanunda təqdim olunur. Beləliklə, 2018-ci il üzrə dövlət büdcəsi xərclərinin funksional quruluşu aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 3: MDB ölkələrinin dövlət büdcəsinin statistik göstəriciləri (2018-ci il üzrə)

Funksional göstəricilər	Xərclərin Ümumi Məbləği (milyon manatla)	Xərclərin ÜDM-də çəkisi (%-lə)	Xərclərin Xüsusi çəkisi (%-lə)
İqtisadiyyata	8120,0	32.7	36.0
Təhsilə	2547,0	11.8	9.0
Səhiyyəyə	802,1	3.0	4.0
Elmə	120,4	1.3	0.6
Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına	560,5	0.2	2.4
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana	372,5	0.8	1.5
Sosial müdafiəyə və təminatla	1977,3	0.5	10.5
Hüquq-mühafizə, məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına	1324,1	3.4	6.2
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə	0	0	0
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə	0	0	0

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/2-/0/1om/21/2018> (11.04.2018)

Yuxarıdakı cədvəldə MDB ölkələri üzrə müxtəlif sahələrə ayrılan xərclər göstərilmişdir. Belə ki, 2018-ci il üzrə ən çox vəsait ayrılan sahə iqtisadiyyat, təhsil,

sosial müdafiə və təminat, hüquq mühafizə olmuşdur. Məlumdur ki, əsas gəlir məhz bu sahələrdən əldə olunduğundan bu sahələrin inkişafı üçün də hər bir dövlət vəsait ayırır. Məhz buna görə də bu sahələrin inkişafı fiskal siyasəti tənzimləyə bilir.

2.3. Fiskal siyasətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üsulları

Fiskal siyasətin effektivliyi makroiqtisadiyyatda maraqlı bir sahədir. Milli istehsalın səviyyəsinə təsir göstərən fiskal siyasətin nə dərəcədə effektiv olduğunu izah etmək vacibdir. Pul bazarında dəyişikliklərin açıq bazar əməliyyatları vasitəsi ilə ötürülməsi aşağıdakı qaydada aparılır: Genişləndirici fiskal siyasətdən sonra pul kütləsinin artımının ilk addımında pay dərəcəsi azalmasına gətirib çıxarır.

Şanzıman mexanizminin ikinci addımında faizlərin azaldılması ümumi xərclərin və ya ümumi tələbatın (xüsusilə investisiya xərclərinin) artmasına səbəb olur. Nəhayət, məcmu məhsul ümumi tələbatdakı dəyişikliklərə düzəliş edir. Lakin, pul təchizatı dəyişikliklərinin təsirinin ötürülmə prosesində bəzi əlaqələr işləməyəcəkdir.

Birincisi, pul kütləsinin dəyişməsi faiz dərəcəsinin dəyişməsinə səbəb ola bilməz. J.M. Keynes, likvidlik tələsinin çox aşağı faiz dərəcəsi ilə baş verə biləcəyini və pul kütləsinin genişlənməsindən sonra faiz dərəcəsinin düşməsinə maneə törətdiyini qeyd etdi. Likvidlik tələsi, ictimaiyyətin hər hansı pulun verilməsi üçün müəyyən faiz dərəcəsi ilə hazırlandığı bir vəziyyətdir.

Bu halda pul tələbi mükəmməl elastikdir və LM əyrisi üfüqi bir düz xəttidir və üfüqi bir LM əyrisi ilə pul kütləsinin artması onun dəyişməsinə gətirib çıxara bilməz və bu səbəbdən faiz dərəcəsinə təsir göstərmir. Faiz dərəcəsi təsirsiz qaldıqdan sonra, açıq bazar əməliyyatları vasitəsi ilə pul kütləsinin genişlənməsi ümumi xərclərə təsir göstərməyəcək (həm istehlak, həm də investisiya tələbi).

Xarici xərclər üzrə ümumi tələbatın dəyişməsi olmadan milli məhsulun səviyyəsi dəyişməz olaraq qalacaqdır. Beləliklə, likvidlik tələsində açıq bazar əməliyyatları vasitəsilə həyata keçirilən pul siyasəti faiz dərəcəsinə təsirsizdir.

Fiskal siyasətin səmərəsizliyinə səbəb olan ikinci amil transmissiya mexanizminin üçüncü mərhələsində, yəni ümumi xərclərdə və ya faiz dərəcələrində dəyişikliklərə cavab olaraq tələbatın dəyişməsi ilə nəticələnir. Bu faiz marağının dəyişməsi, xüsusilə sərmayə xərclərinin özerk planlaşdırılmış xərclərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməməsi ilə nəticələnir.

Bu vəziyyət, biznes firmalarının aşağı faiz dərəcəsinə cavab olaraq hər hansı bir investisiya qoymağı istəmədikləri üçün mənfəət qazanmanın gələcək perspektivləri ilə bağlı olduqca pis deyil. Nəticədə, aşağı faiz dərəcələrinə səbəb olan pul kütləsinin artması real milli gəlirin artmasına gətirib çıxarmır.

Fiskal siyasət makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün vergilərin və dövlət xərclərinin istifadəsidir. Gəlir vergisində azalmalar kimi genişlənən maliyyə siyasəti istehlakçıların gəlirlərinin artmasını təmin edəcək, istehlak istehlakının artması, ümumi tələbatın tərkib hissəsidir.

Hökumətin maliyyə siyasətindən istifadə edərək tənəzzüllə qarşılaşa biləcəyi bir başqa yol da tələbi stimullaşdırmaq üçün dövlət xərclərinin istifadəsi olacaq. Hökumət infrastruktur layihələrinə xərcləri artırmaqla bilər. Bu, birbaşa gəlirlərini sərf edən işçilərin işə salınması ilə, iqtisadiyyatını ilkin xərclərdən daha çox artırmaqla artırır. Buna sürət effekti deyilir və bir tənəzzü yüngülləşdirən ÜDM artacaq. Bununla belə, bu istehlakçıların birdəfəlik gəlirlərini sərf etmədikləri kimi sərf marjinal mürəkkəbliyə də bağlıdır, sürət təsirinin mənfə olması. Bundan əlavə, dövlət xərclərinin artırılmasının mənfə təsiri onunla əlaqəli büdcə kəsiridir və bu da qeyri-müəyyən müddətdə davam edə bilməz və gələcək nəsillər potensial olaraq geri qaytarılacaqdır.

Fiskal siyasət iqtisadiyyata müxtəlif vaxtlarda müxtəlif gecikmələrlə təsir edir. Qısamüddətli perspektivdə mal və xidmətlərin ümumi tələbatını dəyişərək iqtisadiyyatdakı fəaliyyət səviyyəsinə təsir göstərə bilər. Bu, maliyyə siyasətinin iqtisadi dəyişmələri sabitləşdirməkdə rol oynaya biləcəyini bildirir.

Orta dövrdə maliyyə siyasəti iqtisadiyyatın strukturuna və məruz qalan və sığınacaq sahələrinin nisbi ölçülərinə də təsir edəcəkdir. Beləliklə, iqtisadiyyatın neft sektorunun Norveç iqtisadiyyatı üçün azalan əhəmiyyəti kimi struktur

dəyişiklikləri idarə etmək qabiliyyətinə təsir edəcək. Fiskal siyasət də uzunmüddətli iqtisadi artıma təsir göstərə bilər. Əmək və kapitalın tədarükünə təsir göstərəcək vergi və köçürmə sisteminin dizaynı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Büdcənin digər hissələri də rol oynayır.

Fiskal siyasətin təsiri kompleksdir və siyasətçilər bir sıra mülahizələri tarazlaşdırmalıdır. Bu konfransla Panel, maliyyə siyasətinə dair ictimai müzakirələrə - iqtisadiyyata olan təsirini necə təhlil edəcəyimizi və bu ilə nail olmaq üçün ümid edə biləcəyimizi ümid edir.

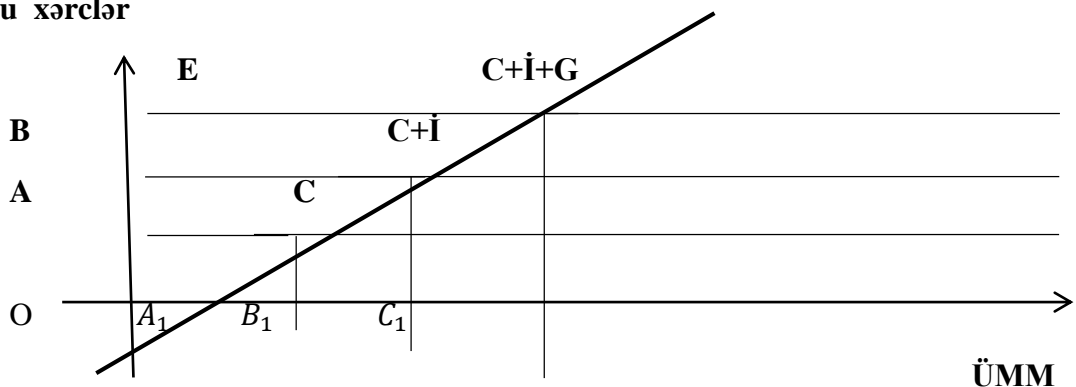
Siyasət bütün insanları eyni şəkildə təsir edə bilməz. Təsir siyasət edən orqanların məqsədlərindən asılıdır. Məsələn, tədqiqata xərclərin artması yalnız seçilmiş neçə nəfərin gəlirini artırma bilər. Anbarların qurulması daha böyük bir qrup insan üçün məşğulluğun artmasına səbəb ola bilər.

Bənzər xətlərdən ötrü bir vergi politəsi yalnız orta səviyyəli gəlir qrupuna təsir edə bilər. Ümumiləşdirmək üçün, sürətlə fiskal siyasətin mövcud olması canlı və məhsuldar bir iqtisadiyyat yaratmaq üçün zəruridir.

Genişləndirici fiskal siyasətin iki əsas nümunəsi vergi kəsintisi və dövlət xərclərinin artmasıdır. Bu siyasətin hər ikisi açıq çatışmazlıqlara və büdcə profisitlərinin azaldılmasına yardım edərkən məcmu tələbatın artmasına səbəb olur. Onlar adətən dəhşətlər zamanı və ya birinin qorxuları ilə məşğul olurlar.

Qrafik 2: Dövlət xərclərinin ümumi milli məhsulun həcminə təsiri

Məcmu xərclər

Mənbə: Vəliyev A., 2013

Klassik makroiqtisadiyyat fiskal siyasətin hökumətin tənəzzül zamanı baş verən xərcləmə və iqtisadi fəaliyyətdə təbii depressiyaya qarşı təsirli bir strategiya

hesab edir. İş şəraiti pisləşdikcə, istehlakçılar və biznes xərcləri və sərmayələri azaltdı (Vəliyev A., 2013).

Dövlət xərclərinin məcmu tələbə təsiri aşağıdakı qrafikdə göstərilmişdir:

Dövlət xərclərinin ÜMM-un həcminə təsirinə nəzər yetirdiyimiz üçün vergilərin sifra bərabər olduğunu fərz edəcəyik. Absis oxu boyunca ÜMM-un həcmi, ordinat oxu boyunca isə əhalinin, müəssisələrin və dövlətin məcmu xərcləri əks edilmişdir. Belə ki, ÜMM-un tamamilə əhalinin, müəssisələrin və dövlətin istehlak etdiyini, yəni ümumi milli məhsulun xərclərinin məbləğinə bərabər olduğu halını absis oxuna 45° bucaq altında yerləşən düz xətlə ifadə etmək mümkündür.

III Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FİSKAL SİYASƏTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Bütçə proqnozlaşdırılmasının istiqamətləri

Bütçə proqnozlaşdırılması nədir? “Bütçə proqnozlaşdırılması” termini son vaxtlar çox diqqəti cəlb edir. Lakin termin özü bəzi qarışıqlıqlara səbəb ola bilər.

Həqiqətən maliyyə müddəti olmasa da, biznes sahiblərinin bütçə proqnozu kimi şərh edə biləcəyi bir sıra sənaye təcrübələri var. Bunu müəyyən edənlər şirkət üçün tam maliyyə şəklini yaratmaq üçün bütün mühüm elementlər olan bütçə proqnozlaşdırmağımızı anlamaqda kömək etmək üçün bir neçə maliyyə aləti və prosesləri bir araya gətirir.

Bütçə kimi faktiki analizlərə qarşı, faktiki təhlilləri əks etdirən və reaksiya verən və ssenari planlaması, biznes sahiblərinin bütçə proqnozlaşdırmağı düşündükləri zaman başlarını kəsmək üçün çalışırıq olan boşluqları doldurmağa kömək edə bilər.

Bütçənizi necə qurduğunuzdan asılı olaraq, ümumi gəlir və xərcləri, xalis mənfəət və ya zərər, ümumi xərcləri və ya fərdi funksiyaların yerinə yetirilməsini proqnozlaşdırma bilərsiniz. Bütün il üçün proqnozlaşdırmaq və ya real vaxt məlumatlarını layihə nəticələrinə görə istifadə edə bilərsiniz.

Bütçəni proqnozlaşdırmanın ən asan yolu, son performans əsaslanaraq proqnozlaşdırma aparıla bilər. Ötən il və ya bir neçə gəlir və xərc məlumatı ilə yanaşı, tendensiyalara və biliklərə əsaslanan layihənin icrası da önəmlidir. Əsas işçilərlə mövcud və yeni məhsulların və xidmətlərin gözlənilən performansı, bazarda dəyişikliklər və ötən illə müqayisədə şirkətinizin nəticələrində dəyişikliklərə səbəb ola biləcək digər amillərlə müzakirə edin. Son performans rəqəmləri və razılaşdırılmış proqnozları istifadə olunaraq yekun bütçə proqnozlaşdırılır.

Satışların müxtəlif səviyyələrində və fərqli qiymətlərinizin alt xəttinizə necə təsir göstərəcəyini proqnozlaşdırmaq üçün, üç senaryo yaratmaq üçün eyni master bütçəni istifadə edə bilər. İlk illik proqnozlara əlavə olaraq, siz və sizin komanda yaxın tarixinizə və gözlənilən bazar şərtlərinə əsaslanaraq daha az satış miqdarı və

daha yüksək satış miqdarı göstərən iki büdcə yaradır. Bu, düzəlişlər edə biləcəyiniz yeri görmək üçün işinizə təsir göstərməsinə imkan yaradır. Performansınızı qiymət qiymətlərində yüksək və aşağı qiymətlərdən daha yüksək qiymətləndirən iki büdcə yaradır. Satış qiymətlərinizi iki qiymət dəyişikliyinə təsirinizin təsirini əks etdirmək üçün tənzimləyin. Bu, satış, mənfəət və margin dəyişikliklərini layihələşdirməyə kömək edəcəkdir. Satışlarınızın aşağı qiymətlərlə reallaşması halında birləşmənin mənfəətiniz artacaq, çünki birləşmənin ümumi xərcləri azalır.

Bir iş həmişə öz bazarlarını genişləndirmək, müştərilər üçün yeni məhsullar hazırlamaq və yeni qazanmaq potensiallarını axtarmaq üçün yeni imkanlar axtarmağa başlamış ola bilər. Bu, şirkətin büdcəsi ilə mümkündür, buna görə şirkət rəhbərləri şirkətin yeni fərsətlər və tələblərə uyğun olaraq hazır olmasını təmin etmək üçün büdcənin proqnozlaşdırılması planlarını yarada bilər. Bir şirkət şirkətin büdcəsini proqnozlaşdırmaq və qabaqda planlaşdırmaq üçün istifadə edə biləcək bir neçə üsul var.

Şirkətin büdcəsini proqnozlaşdırmaq üçün uzunmüddətli təhlil apara bilər. Gərgin bir təhlili hesabatı hazırda müştərilərin xidmət və məhsul tələbləri baxımından bazarda baş verən tendensiyaları müzakirə edir. Bu, digər şirkətlərin müştərilərə və hədəf auditoriyasına hədəf göstərmək üçün nə etdiyini də ortaya qoyur.

Satış nümunələri şirkətin sahibləri tərəfindən biznesin büdcəsini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunan başqa üsuldur. Məsələn, bir şirkətin satış hesabatı mövcud məhsul xəttindəki məhsulların bəzilərinin başqalarına nisbətən daha yaxşı satış etdiyini ortaya qoyur. Yaxşı satmayan məhsullar məhsuldarlığı və əmək haqqı baxımından iş puluna xərclənə bilər. Satış nümunələri bir neçə ay müddətində inkişaf etmirsə, rəhbərlər bu məlumatdan biznes üçün büdcəni proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edə bilərlər. Məsələn, hazırda satmayan məhsullar məhsul xəttindən kəsilərsə, büdcə yaxşılaşa bilər.

Qərarlar tez-tez keçmiş nailiyyətlərə əsaslanan bir işdə, uğurların biznesdə və ya başqalarının uğurlarından keçmiş olsun. Şirkət rəhbərləri bəzi tədqiqatlar apararaq müəyyən bir marketing kampaniyasını böyük bir satışa çıxardı. Büdcəni

planlaşdırmaq üçün keçmiş nailiyyətləri istifadə edərək, büdcənin necə inkişaf edəcəyini və ya dəyişəcəyini proqnozlaşdırmanın başqa bir üsuludur. Plan hazırkı bazar və cari istehlakçı tələblərinə cavab vermək üçün hazırlanmalıdır.

Bəzi məhsullar və ya xidmətlər mövsümi dövrlərdə yaxşı satılır. Şirkət rəhbərləri yeni məhsullar hazırlayaraq və ya meylli xəbərlər və proqnozlara əsasən tələb olunacaq yeni xidmətlər tətbiq edərək mövsümi satışlardan istifadə edəcəklər. Məhsul və ya xidmətdən əvvəl istehlakçı tələbatının yüksək tələb olunan məhsula çevrilməsi sabit bir büdcə üçün proqnozlaşdırmanın başqa bir yoludur.

Büdcə proqnozunu inkişaf etdirmək üçün istifadə edilə biləcək bir sıra üsullar var. Bu üsullar iki ümumi kateqoriyaya bölünür ki, bu da kəmiyyət və keyfiyyətdir.

Keyfiyyətli yanaşma həqiqətən ölçülməyən məlumatlara əsaslanır. Nəticə üsulları. Bu üsullar proqnozlaşdırılan maddənin bir və ya bir neçə digər dəyişənlə bir səbəb-nəticə əlaqəli olduğunu düşünür. Məsələn, kinoteatrın varlığı yaxınlıqdakı bir restoranda satışa çıxara bilər, belə ki, restoranda yemək satışını artırmağı qadağan edən bir filmin olması gözlənilir.

Güman edir ki, gələcəkdə təkrar ediləcək məlumatlarda təkrarlanan bir nümunə var. Bu, tarixi məlumatları dəyişdirilmədən köçürmək kimi sadələşdirilmiş analiz qayda əsaslanır. Məsələn, cari ayın satışları əvvəlki ayda yaranan satışlarla eyni olacaqdır. Bu yanaşma, keçmiş nəticələrin ortalamalarını istifadə edərək, ehtimal ki, daha yeni məlumatlar üçün ağırlıqları ehtiva edir və bununla da tarixi məlumatlarda pozuntuları düzəldir. Bu analiz tarixi məlumatları tendensiyaya, mövsümi və çevik komponentlərə çevirir və hər birinə proqnoz verir.

Bazar araşdırması. Bu, mövcud və potensial müştərilərə mal və xidmətlərə olan ehtiyacları ilə bağlı müzakirələrə əsaslanır. İnformasiya kiçik məlumat dəstləri, uyğunsuz müştəri sorğuları, məlumatların həddindən artıq ümumiləşdirilməsi və sair səbəblərin azaldılması üçün məlumat toplanmalı və təhlil edilməlidir. Bu bahalı və vaxt aparan bir araşdırma üsuludur. Daha sonra satınalma vərdişlərinə əks olunacaq istehlakçı duyğusunda dəyişikliklərin aşkarlanmasında faydalı ola bilər.

Bilgili kadrların rəyləri. Bu, proqnozlaşdırılan məlumatların ən böyük və ən dərin biliklərinə sahib olanların fikirlərinə əsaslanır. Məsələn, üst səviyyə idarə heyəti sənayenin biliklərinə əsaslanaraq proqnozlar əldə edə bilər. Yoxsa satış işçiləri xüsusi müştərilərin biliklərinə əsaslanan satış proqnozlarını hazırlaya bilərlər. Satış işçilərini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə etmək üstünlüyü, ehtimal ki, fərdi müştəri səviyyəsində ətraflı proqnozlar verə bilər. Satış işçiləri üçün olduqca optimist proqnozlar yaratmaq meylə var.

Büdcə və maliyyə proqnozları, dövləti idarə etmək istəyən və həqiqətən doğru istiqamətdə (maliyyə proqnozu) başçılıq etdiyini bilmək üçün şirkətlərdən bir plan yaratmaq üçün istifadə olunan vasitələrdir. Büdcə və maliyyə proqnozları tez-tez birlikdə istifadə olunmasına baxmayaraq, iki anlayış arasında fərqlər mövcuddur. Büdcə, gələcək dövrdə bir işin əldə etmək istədiyi gəlirlərin gözləntilərini təxmin edir, buna baxmayaraq, maliyyə proqnozu gələcək dövrdə əldə ediləcək gəlirlərin sayını təxmin edir.

Büdcə, şirkətin müəyyən bir dövrdə, ümumiyyətlə, bir il ərzində nail olmaq istədiyi gözləntilərin bir xülasəsidir. Büdcənin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Gəlirlərin və xərclərin qiymətləndirilməsi;
- Gözlənilən pul axınları;
- Gözlənilən borcların azaldılması.

İki rəqəm arasındakı fərqləri hesablamaq üçün büdcə faktiki nəticələrlə müqayisə edilir.

Büdcə, şirkətin maliyyə vəziyyətini, pul vəsaitlərinin hərəkəti və məqsədlərini təmsil edir. Bir şirkətin büdcəsi, adətən rəhbərliyin məlumatları necə yeniləmək istədiyinə bağlı olaraq, adətən, maliyyə ilə üzrə bir dəfə olaraq mütəmadi olaraq yenidən qiymətləndirilir. Büdcə, nəticələrin gözlənilən performansdan necə dəyişdiyini müəyyən etmək üçün faktiki nəticələri müqayisə etmək üçün bir əsas yaradır.

Bir çox büdcənin bir il üçün yaradılmasına baxmayaraq, bu, sabit və sürətli bir qayda deyil. Bəzi şirkətlər üçün rəhbərliyin çevik olması və büdcənin iş şəraiti dəyişdiyi üçün il ərzində düzəlişlərin edilməsinə ehtiyac ola bilər.

Maliyyə proqnozu, tarixi məlumatları araşdıraraq şirkətin gələcək maliyyə nəticələrini qiymətləndirir. Maliyyə proqnozu idarəetmə qruplarına əvvəlki maliyyə məlumatlarına əsaslanaraq nəticələrin gözlənilməsinə imkan verir. Maliyyə proqnozunun xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- ✓ Gələcək dövrdə şirkətlərin büdcələrini necə ayırmaları lazım olduğunu müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Büdcədən fərqli olaraq, maliyyə proqnozları maliyyə proqnozları və faktiki fəaliyyət arasındakı fərqləri təhlil etmir.
- ✓ Əməliyyat, inventar və biznes planında dəyişiklik olduqda, aylıq və ya rüblük olaraq müntəzəm olaraq yenilənir.
- ✓ Qısa müddətli və uzun müddətli ola bilər. Məsələn, bir şirkət gəlir üçün rüblük proqnozlara malik ola bilər. Bir müştəri müsabiqə üçün itirildikdə, gəlir proqnozlarının yenilənməsi tələb oluna bilər.
- ✓ İdarəetmə qrupu proqnozlaşdırılan məlumatlara əsaslanaraq maliyyə proqnozlarından istifadə edə və dərhal hərəkətə keçə bilər.
- ✓ Maliyyə proqnozu idarəetmə qrupunun istehsal və inventar səviyyələrinə düzəlişlər etməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, uzunmüddətli bir proqnoz şirkətin idarə heyətinin biznes planını inkişaf etdirməyə kömək edə bilər.

Büdcə, rəhbərliyin rəhbərliyini bir şirkət halına gətirmək istəyir. Maliyyə proqnozu şirkətin büdcə məqsədlərinə çatdığını və şirkətin gələcəkdə başçılıq etdiyini göstərən bir hesabatdır.

Büdcə, bəzən dəyişən bazar şərtləri səbəbindən əldə edilə bilməyən məqamları ehtiva edə bilər. Bir şirkət qərar qəbul etmək üçün büdcə istifadə edirsə, büdcə esnek olmalıdır və bir maliyyə ilindən daha tez-tez yenilənir, beləliklə, mövcud bazar ilə əlaqə mövcuddur.

Büdcə və maliyyə proqnozları bir-biri ilə birlikdə olmalıdır. Məsələn, həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli maliyyə proqnozları şirkətin büdcəsini yaratmaq və yeniləmək üçün istifadə edilə bilər.

Bir büdcə bank hesabı olan hər kəsə və hətta ən kiçik təşkilatlara da tanışdır. Proqnozlaşdırılan gəlirə qarşı planlaşdırma xərcləri, müəssisənin məqsədlərinə yönəldilməsi üçün resursları ayırarkən əməliyyat ehtiyaclarını ödəmək üçün müəssisələri idarə edir.

Büdcələr, əvvəlki performans və fərziyyələrə əsaslanır. İki ildir ki, bir işin tam olaraq eyni olması və ya hər meyvənin meyvə verməsi qeyri-adi haldır. Buna görə faktiki xərclərinizi və gəlirinizi təhlil edirsiniz - büdcə və faktiki təhlili - vacibdir.

Büdcələr nadir hallarda görülsə də - bir çox şirkət hələ də illik büdcə planına uyğundur - büdcə müqayisədə faktiki təhlilə baxa bilər və kursun düzəldilməsi üçün daha mütəmadi olaraq baş verməlidir.

Bir “büdcə proqnozunu” anlamaq istəyənlər üçün büdcə və gerçək təhlillər bulmacanın bir hissəsi ola bilər. Bütçənin performansının nəzərdən keçirilməsi, dəyişikliklərin mövcud olduğu yerlərdə aydınlıq gətirəcək və biznes ehtiyaclarını ödəmək üçün büdcələrin dəyişməyə necə ehtiyac olduğunu proqnozlaşdırır.

Ssenari planlaması, büdcə proqnozu olmaq üçün yanlış anlaşılacaq başqa bir prosesdir. Proqnozlaşdırma ilə uyğunlaşa bilən ssenari planlaşdırma üçün sadə bir element var.

Birləşdirildikdə, bu proseslər qurulmuş bir quruma baxmayaraq, büdcə proqnozu tipi kimi qəbul edilə bilər. Bu üç prosesdə yüksək səviyyəli bir baxışdan iki çox vacib tədbir var: Birincisi büdcənin faktiki analizi, ssenari planlaşdırılması və yenidən təftişlə müqayisəsi bu üç prosesin birgə birgə fəaliyyət göstərə biləcəyini göstərir. İkincisi isə, maliyyə perspektivlərini daha yaxşı nəzarət etmək istəyən şirkətlərin, bu proseslərin hər üçü bütün ölçülü təşkilatlara daha əlçatan olmasını təmin edən vasitələrə ehtiyac var (Atakişiyev M.C., 2010).

Azərbaycan Respublikasında 2013-2018-ci illərdə vergi və sair daxil - olmalar üzrə göstəricilər aşağıdakı kimi olmuşdur:

2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin gəlirləri 19438,0 mln. manat proqnoza qarşı 17153,2 mln. manat və yaxud 88,2% icra olunmuşdur.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi proqnoza 100,1% icra etmişlər.

Cədvəl 4: Azərbaycan Respublikasında 2013-2018-ci illərdə vergi və sair daxilolmalar

Göstəricilər (milyon manatla)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gəlirlər	11403.0	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6	182934.2
ƏDV	2082.5	2222.7	2833.2	2800.3	3119.6	412.1
Aksizlər	514.9	711.1	234.2	593.3	797.3	721.1
Mənfəət vergisi	1429.9	2134.0	2252.0	2374.8	2102.7	2411.1
Torpaq vergisi	35.3	35.3	30.6	33.1	35.0	52.1
Əhalidən tutulan gəlir vergisi	603.4	715.7	813.0	859.7	980.3	1100.3
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı gəlirlər	299.3	433.1	592.5	722.2	655.3	653.2
Əmlak vergisi	110.2	109.4	111.2	125.1	141.3	155.3
Sair daxilolmalar	90.3	140.6	157.6	162.3	199.5	248.2
Digər daxilolmalar	6136.2	9305.4	10306.5	11842.1	10030.4	8724.3
Mədən vergisi	132.1	130.1	125.8	122.3	117.1	120.2

Mənbə: <http://www.budget.az/01-21-/> (21.04.2019)

Cədvəl 5: Azərbaycan Respublikasının 2013-2018-ci illər üzrə dövlət büdcəsinin xərcləri

Göstəricilər (milyon manatla)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İqtisadiyyata	5200.1	6120.0	7072.2	8407.3	7598.7	6500.0
Təhsilə	1211.3	1342.2	1552.2	1529.3	1621.2	1605.1
Səhiyyəyə	528.3	493.4	609.4	618.9	665.3	708.2
Elmə	94.1	106.1	116.7	117.0	124.2	113.2
Qanunvericilik və icrahakimiyyəti, yerli idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına	303.0	281.9	342.3	349.3	450.1	433.2
Profisit, kəsr	362.9	303.2	135.0	352.8	308.4	627.8
Sosial müdafiəyə və təminata	1123.0	1495.4	1769.5	1750.3	1971.2	1857.2
Hüquq-mühafizə, məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına	668.5	710.3	929.2	1049.3	1103.6	1105.7
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə	85.4	223.6	185.9	617.3	359.3	0.0
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə	77.3	120.2	26.5	110.9	22.2	0.0
Sair xərclər	2818.5	4048.8	4782.2	4610.2	4569.5	5283.0
Dövlət büdcəsi xərclərinin cəmi	11765.9	15397.5	17416.5	19143.5	18709.0	17784.6

Mənbə: <http://www.budget.az/233-hgundx> (22.04.2019)

Azərbaycan Respublikasının 2010-2015-ci illər üzrə dövlət büdcəsinin xərcləri cədvəldə əks edilən kimi olmuşdur.

3.2.Vergi siyasətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsində vergi yükünün rolu

Vergi yükü hökumətin tətbiq etdiyi vergi yükünün bir ölçüsüdür. Bu, fərdi və korporativ gəlirlər üzrə üst marjinal vergi dərəcələri və hökumətin bütün səviyyələrində bütün vergilərin, o cümlədən ümumi vergilərin ÜDM-in faizləri kimi birbaşa vergilərdən ibarətdir. Beləliklə, maliyyə azadlığı komponenti üç kəmiyyət amildən ibarətdir:

- ❖ Fərdi gəlir üzrə üst marjinal vergi dərəcəsi,
- ❖ Korporativ maraqlar üzrə üst marjinal vergi dərəcəsi;
- ❖ Cəmi vergi yükü ÜDM-in faizidir.

Fərdi və ya biznesə aid olan gəlir, əmlak və ya satış vergisi məbləği. Vergi yükləri gəlir səviyyəsi, yurisdiksiyalar və cari vergi dərəcələri daxil olmaqla bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişir. Gəlir vergisi yükü, adətən, ödədiyi zaman hər kəsin əmək haqqından ayırmaları ilə təmin olunur. Fərdi şəxs tərəfindən tələb olunan məbləğdən asılı olaraq, vergi yükü vergiyə cəlb olunan dövrdə çıxılan pulun ümumi məbləğindən artıq ola bilər.

Bir dövlətdə vergi yükü və ya vergi nisbəti müəyyən bir maliyyə ili üçün ümumi vergi ödəmələrini həmin il üçün ümumi milli məhsulun və ya milli gəlirinin bir hissəsi və ya faiz kimi qəbul edilərək hesablanır.

Fərdi və ya biznesə aid olan gəlir, əmlak və ya satış vergisi məbləğidir. Vergi yükləri gəlir səviyyəsi, yurisdiksiyalar və cari vergi dərəcələri daxil olmaqla bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişir. Gəlir vergisi yükü, adətən, ödədiyi zaman hər kəsin əmək haqqından ayırmaları ilə təmin olunur. Fərdi şəxs tərəfindən tələb olunan məbləğdən asılı olaraq, vergi yükü vergiyə cəlb olunan dövrdə çıxılan pulun ümumi məbləğindən artıq ola bilər.

Fiskal azadlığını qiymətləndirərkən, bu ədədi dəyişənlərin hər biri komponentin üçdə birinə bərabər dərəcədə ağırlıqlandırılır. Bu bərabər ağırlıq bir

ölkəyə üçüncü sırada 0 olsa da, amillərdən biri əsasında 67 səviyyəsində bir hesaba çatmağı təmin edir.

Fiskal azadlığı skorları, vergilərin yüksək dərəcələrindən azalan gəlir gəlirlərini əks etdirmək üçün kvadratik bir dəyəri funksiyası ilə hesablanır. Hər bir faktor üçün məlumat aşağıdakı tənliyi istifadə edərək 100 bal cədvəlinə çevrilir:

$$\text{Fiskal Azadlıq} = 100 - \alpha (\text{Factorij})^2$$

Fiskal Özgürlük i ölkədə i faktor azadlığı üçün maliyyə azadlığını təmsil edən; Factorij, faktiki j üçün i ölkəsində dəyərini (0-dan 100-ə qədər bir ölçüyə əsasən) təmsil edir; və α 0.03-ə bərabər olan bir əmsaldır. Hər bir faktor üçün minimum hesab sıfırdır, buna görə çap bənzərliyində təmsil olunmayan, lakin istifadə edilən bir başqa yüksək vergi yükü digər iki faktorun iradəsiz olmasını nəzərdə tutur.

Məsələn, 2013-cü ildə, Mauritius həm fərdi, həm də korporativ vergi dərəcələri üçün yüzdə 15 nisbətində sabit bir məzənnəyə malikdir və bu, hər iki faktora görə 93.3 bal verir. Mauritiusun ümumi vergi yükü, ÜDM-in bir hissəsi olaraq, 18,5 faiz təşkil edir və vergi yükü faktorunun 89,7 faizini təşkil edir. Üç faktor ortalama bir vəziyyətdə olduqda, Mauritius'un ümumi fiskal azadlıq hesabı 92.1 olur.

Vergi siyasəti iqtisadi böhran dövründə məcmu tələbatın və özəl sektorun gəlirlərinin qorunması və güclü artım dövründə iqtisadi fəaliyyətin möhkəmləndirilməsi yolu ilə makroiqtisadi sabitliyi təmin edə bilər.

Vergi siyasətinin əhəmiyyətli bir sabitləşdirici funksiyası sözdə avtomatik maliyyə stabilizatorları vasitəsilə fəaliyyət göstərir. Bu iş iqtisadi böhranların hökumət büdcəsinə təsiri ilə və siyasət edənlər tərəfindən qısa müddətli qərarlar tələb etmir. Vergi yığımlarının və transfer ödənişlərinin həcmi, məsələn, iqtisadiyyatın dövriyyə mövqeyinə birbaşa bağlıdır və məcmu tələbatın və özəl sektor gəlirlərinin sabitləşməsinə kömək edən bir şəkildə tənzimlənir. Avtomatik stabilizatorlar bir sıra arzu olunan xüsusiyyətlərə malikdirlər. Birincisi, onlar vaxtında və öngörülən şəkildə cavab verirlər. Bu, iqtisadi agentlərə doğru gözləntilər formalaşdırmağa və onların etiqadını artırmağa kömək edir.

İkincisi, onlar büdcə planları qəbul edildiyi zaman gözləniləndən iqtisadi şərtlərin sarpmasına qədər uyğunlaşdırılmış intensivliyi ilə reaksiya verirlər.

Üçüncüsü, avtomatik tənzimləyicilər iqtisadi dövrdən asılı olaraq simmetrik olaraq fəaliyyət göstərirlər, böhran dövründə aşırı qızdırma prosesini tənzimləyir və iqtisadi böhranlar zamanı büdcə mövqelərinin əsaslı sağlamlığına təsir etmədən iqtisadi fəaliyyətə dəstək verirlər.

Prinsipcə, stabilləşdirmə həmçinin iqtisadi fəaliyyətdəki dəyişikliklərə cavab olaraq xərclər və ya vergiləri tənzimləmək üçün hökumətlərin fəal qərar verdiyinə görə diskretləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsindən yarana bilər. Buna baxmayaraq, mülahizəli vergi siyasətinin adekvat olaraq tələblərin idarə olunması üçün uyğun olmadığını iddia edəcəyəm, çünki məcmu tələblərin icrası ilə bağlı fiskal tədbirlər vasitəsilə keçmiş cəhdləri tez-tez nümayiş etdirmişdir. Birincisi, imtiyazlı siyasət büdcə mövqelərinin sağlamlığına zərbə vurur, çünki hökumətlər vergiləri azaltmaq və iqtisadi artım dövründə əksinə tərəddüddən daha aşağı artım dövründə xərclərin artırılmasını daha asan tapır. Bu, dövlət borcunun və vergi yükünün davamlı artması tendensiyasını yaradır.

Öz növbəsində, bu, iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişaf perspektivlərinə mənfi təsir göstərə bilər, çünki yüksək vergilər işləmək, investisiya etmək və yeniləşdirmək üçün stimulları azaldır. İkincisi, avtomatik stabilizatorların arzu olunan xüsusiyyətlərindən bir çoxu siyasət edənlərin ehtiyatlı reaksiyası ilə təkrarlamaq mümkün deyil. Məsələn, vergi dəyişiklikləri, ümumiyyətlə, Parlament tərəfindən qəbul edilməlidir və onların həyata keçirilməsi adətən bütövləşmə proseslərinin vaxtını gecikmə ilə izləyir. Buna görə də təəccüblü deyil ki, məcmu tələblərin idarə olunmasına yönəlmiş ehtiyatlı maliyyə siyasəti keçmişdə pro-cyclical olub və tez-tez geri dönüşlü şəraitlər aradan qaldırıldıqdan sonra effektiv olur və bununla da makroiqtisadi dəyişiklikləri daha da gücləndirir.

Aydındır ki, vergi siyasəti qısamüddətli stabilləşdirici funksiyası pul vahidinin bir hissəsi olan ölkələr üçün xüsusilə vacib ola bilər, çünki nominal faiz dərəcələri və valyuta məzənnələri fərdi ölkənin vəziyyətinə uyğun deyil, birliyin bütün. Vergi siyasəti bundan sonra fərdi hökumətlərin tərkibində qalan daxili

tələbatın və məhsulun sabitləşdirilməsi üçün mühüm bir vasitə ola bilər. Eyni zamanda, gələcək gəlirlərin inkişafı ilə bağlı qeyri-müəyyənlik artdığı təqdirdə, fəal siyasət siyasətinin məhdudlaşdırılması daha çox ola bilər. Demografik meyllər baxımından ictimai pensiya və səhiyyə sistemlərinin qarşılaşdıqları çətinliklərə dair artan narahatlıq olduğu bir çox Avropa ölkəsində bu gün belədir. Belə hallarda, dövrü yönümlü vergi kəsintiləri və xərclərin artması bu gün sadəcə yüksək vergilərə və ya daha az xərclərə çevrilə bilər. Bunun fərqində olan ictimaiyyət istehlakdan çox ehtiyatlı qənaət artırmaqla maliyyə genişlənmələrinə getdikcə daha çox reaksiya verə bilər.

Əvvəlki müzakirənin işığında, diskriminal maliyyə siyasətinin həcmi nədir? Dövlət maliyyələşməsində uzunmüddətli struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi və xüsusilə iqtisadiyyatın fəvqəladə şoka məruz qaldığı istisna hallarla məşğul olmaq üçün diskriminasiya siyasəti tələb olunur. İmtiyazlı siyasətlər, faktiki olaraq, ictimai xərclərin prioritetləri, vergi dərəcəsinin səviyyəsi və xüsusiyyətləri barədə ictimai sektorun istənilən ölçüsü ilə bağlı dəyişdirən zövqləri əks etdirir. Bu siyasətlər dövlət maliyyələşməsinin strukturunu müəyyənləşdirir və iqtisadiyyatın fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir, həm də ölkənin avtomatik stabilizatorlarının xüsusiyyətlərini əks etdirir. Orta müddətli dövlət maliyyələşməsinin davamlılığını qorumaq üçün ehtiyatlı maliyyə siyasəti qərarlarına da ehtiyac vardır. Bu, avtomatik tənzimləyicilərin sərbəst fəaliyyət göstərməsinin şərtidir, çünki vergi siyasəti yalnız manevr üçün lazımı yer olduqda effektiv bir stabilləşdirici vasitə kimi çıxış edə bilər.

Son onilliklərdə sənayeləşmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, davamlı maliyyə inqilabları iqtisadiyyatı sabitləşdirmək üçün vergi siyasəti üçün otaq məhdudlaşdırır. Təxribatsızlıqlar çox vaxt sərtləşməlidir.

Davamlı çatışmazlıqların və borc inkişafının qarşısının alınması üçün aşağı düşmə dövründə vergi siyasətidir. Beləliklə, davamlılıq şübhəsizdirsə, genişləndirici tədbirlər və hətta avtomatik stabilizatorlar da insanların davranışını tənzimləmələri nəticəsində məhsula üstünlük verə bilərlər. Konsolidasiya tədbirləri

sonra ictimai maliyyələşmənin uzunmüddətli perspektivi ilə əlaqədar etibarını bərpa edəcək və gözləntiləri artırır.

Büdcə mövqeləri təhlükəsiz olmadığı və ya yüksək borc və gələcək maliyyə öhdəlikləri səbəbindən maliyyə sabitliyinə məruz qalması riskləri olduğu zaman fərdiləşdirilmiş siyasətlə aktiv vergi konsolidasiya buna görə uyğun gəlir. Nəhayət, avtomatik vergi stabilizatorlar normal çevrilən dalğalanmaları azaltmaqda effektiv olmasına baxmayaraq aktiv siyasət qərarlarına ehtiyac duyulan hallar ola bilər. Məsələn, yalnız avtomatik stabilizatorlar iqtisadiyyatda sabitliyin normal dövriyyə şəraitindən yaranmadığı və ya geri qaytarılmadığı hesab edildikdə iqtisadiyyatı sabitləşdirmək üçün kifayət edə bilməz. Buna baxmayaraq, tənəzzüldə genişlənmə siyasətinin faydaları hələ də uzunmüddətli dayanıqlığa və ya ictimai maliyyə strukturuna davamlı mənfi təsirlərə, məsələn, daimi yüksək vergi səviyyəsinə, eləcə də, nəhayət siyasətin bərpasıdır.

Vergi yükü hipotezi, həmçinin xalis maliyyə yükü hipotezi olaraq da bilinir ki, immiqrant qəbul edən ölkələrə (müəyyən növlərdə və ya müəyyən şərtlərdə) xalis maliyyə yükü qoyur. Başqa sözlə, miqrantların girişi səbəbindən hökumətə marginal xərc (məsələn, miqrantlara sosial xidmətlərin göstərilməsi xərcləri, habelə yollar kimi ümumi ictimai xidmətlərin xərcləri bir qədər artmışdır) hökumətin qazandıqları marjinal gəlirdən artıqdır miqrant (miqrantın iqtisadi fəaliyyətinə birbaşa vergilərin birləşməsi və miqrantın iştirakı nəticəsində baş verən digər iqtisadi fəaliyyətlərə aid vergilər).

Maliyyə yükü hipotezi, adətən, rifah dövlətinin vergi yükünün etiraz qrupunun bir hissəsi kimi baxılır, baxmayaraq ki, hipotez yalnız bir normativ bəyanat deyil, faktiki bir təsdiqdır. Rəqəmsal məqsəd fərziyyəsindən konkret olaraq fərqlənir. Maliyyə yükü hipotezi, miqrasiya siyasəti və miqrasiya nəticələrinin maliyyə nəticələrinə təsiri ilə bağlı bir fərziyyə olduğuna baxmayaraq, sosial təminat mükəmməl hipotezi, fiskal siyasətin miqrasiya nəticələrinə təsiri ilə bağlı bir fərzidir.

Vergi yükü hipotezi gömrükə qarşı həm bu mübahisələrlə birbaşa qarşılıqlı olsa da, birbaşa bağlıdır:

Sosial dövlətin daralması: vergi yükünü yaratmaqla, miqrasiya sosial vəziyyətdə, zərurətə və ictimai dəstəklə bağlı azalmalara səbəb olacaqdır.

Sosial dövlətin genişləndirilməsi: Miqrantların nisbətən geniş istifadə etdiyi üçün rifah dövləti iqtisadiyyatın bir hissəsi kimi böyüyür və bu artım miqrasiya immiqrant qəbul edən ölkələrə xalis maliyyə yükünü çəkir.

Laffer Əyrisi (Qrafik 1.), vergi yükü ilə hökumətlərin topladığı vergi gəlirləri arasındakı əlaqəni göstərmək üçün təchizatçı iqtisadçı Arthur Laffer tərəfindən hazırlanmış bir nəzəriyyədir. Bu əyri Lafferin argumentini təsvir etmək üçün istifadə olunur, bəzən vergi dərəcələrinin kəsilməsi ümumi vergi gəlirlərini artırma bilər.

Laffer əyrisi, insanların gəlir vergisi dərəcələri ilə yaradılan təşviqlər qarşısında davranışlarını düzəldəcəyi iqtisadi fikirlərə əsaslanır. Yüksək mənfəət vergisi dərəcələri işləmək və investisiyaların aşağı dərəcələri ilə müqayisədə investisiya təşviqini azaldır. Bu təsir kifayət qədər böyükdürsə, bu, bəzi vergi dərəcələrində və dərəcənin daha da artması faktiki olaraq vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olacaqdır. Hər bir vergi növü üçün yuxarıda göstərilən həddən artıq dərəcə azalır və bu da hökumətin əldə etdiyi gəlir məbləğini azaldır.

0% vergi dərəcəsində vergi gəlirləri açıq-aydın sıfır olardı. Vergi dərəcələri aşağı səviyyədə artdığından, hökumət tərəfindən toplanan vergi gəlirləri də artar. Nəticədə, vergi dərəcələri yüzə 100ə çatdıqda, Laffer əyrisində ən çox haqq olaraq göstəriləndə, bütün insanlar işə yaramadıqları üçün seçdikləri hər şey hökumətə gedəcəkdi. Buna görə də, vergi gəlirinin müsbət olduğu bir sıra nöqtədə bir nöqtədə maksimum nöqtəyə çatmaq lazımdır.

Laffer, vergilər formasında daha çox pulun hər bir əlavə gəlir mənbəyindən bir işdən alındığına qarşı çıxdı, daha az pul sərmayə etməyə hazır olacaqdı. Bir iş öz kapitalını vergilərdən qorumaq və ya xaricdəki fəaliyyətlərinin hamısını və ya bir hissəsini köçürmək üçün daha çox yol tapır. İnvestorlar onların mənfəətinin daha böyük bir hissəsi alınarsa, onların kapital riskini az ehtimal edirlər. İşçilər öz hissələrində artan səylər səbəbindən götürülən payetlərinin artan hissəsini görsələr, daha çox işləməyə təşviq itirməyəcəklər. Verilən vergilərin artırılması halında, bunların hamısını birləşdirərək, azalan ümumi gəlir əldə edə bilər.

Laffer daha sonra vergi dərəcələrini yüksəltməklə stimulların azaldılmasının və investisiyaların azaldılmasının iqtisadi təsirlərinin ən yaxşı şəkildə, hətta durgun iqtisadiyyatın ortasında daha da pisləşəcəyini iddia etdi. Bu nəzəriyyə, təchizatı yan iqtisadiyyatı, sonra prezident Ronald Reaganın iqtisadi siyasətinin təməl nöqtəsi halına gəldi və bu tarixin ən böyük vergi kəsilməsinə səbəb oldu. Ofisdə vəzifə müddətində, illik federal hökumət cari vergi daxilolmaları 1980-ci ildə 344 milyard dollardan 1988-ci ildə 550 milyard dollara çıxdı və iqtisadiyyat sürətləndi.

Cədvəl 6: Ölkəmizdə vergi yükünün səviyyəsinin xarici ölkələrlə müqayisəsi

Ölkələr	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Almaniya	35,87	37,31	34,99	36,29	37,21	36,05	40,02	42,30	44,32
Norveç	44,12	47,47	42,93	42,12	44,99	42,64	42,70	42,30	42,89
İsveç	47,34	45,91	44,90	43,92	43,97	43,06	42,29	42,35	45,85
İsveçrə	28,45	26,35	26,13	26,69	27,13	26,50	27,02	26,92	29,10
Türkiyə	23,34	24,52	24,08	24,22	24,64	26,20	27,83	29,68	30,23
İngiltərə	35,77	34,45	34,09	33,98	32,32	32,81	33,59	33,05	35,99
Azərbaycan	12,45	14,44	16,04	14,32	11,59	13,23	12,34	12,02	14,45
ABŞ	27,13	26,84	26,92	25,41	23,30	23,71	24,01	24,38	30,42
OECD ortalama	35,08	34,13	34,16	33,61	32,66	32,83	33,27	34,75	36,23

Mənbə: <http://www.budget.az/32332-09i7/>

Respublikamızda vergi yükünün aşağı olmasının əsas səbəblərindən biri, iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin vergi ödəməkdən azad edilməsidir. Bildiyimiz kimi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün vergilərdən azad edilmişdir.

Cədvəl 7: Respublikamızda 2013-2018- ci illərdə dövlət büdcəsinin makroiqtisadi göstəricilərinin ÜDM-də çəkisi

Göstəricilər	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (mln.manat)	12344.0	16700.7	21281.5	20496.3	18500.7	17756.6
Dövlət büdcəsi gəlirlərinin ÜDM-də çəkisi (%-lə)	29.0	32.2	31.1	34.8	35.9	32.9
Dövlət büdcəsinin xərcləri (mln. manat)	12865.9	15397.5	17416.5	19143.5	18709.0	17784.0
Dövlət büdcəsinin xərcləri (%-lə)	28.3	30.2	32.1	38.3	39.5	40.1

Mənbə: <http://www.budget.az/09-fisc-al-policy>

3.3. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasətinin əsas istiqamətləri

2018-ci ildə dövlətlər daha perspektivli iqtisadi və fiskal mühitdən faydalanırdı. Dövlət maliyyələşməsinə təzyiq bir qədər azaldıldı, ikinci ən uzun iqtisadi bərpa təcil qazandı və dövlət vergisi gəlirləri ən azı müvəqqəti olaraq sıçradı. Hələ də, bütün dövlətlər onilliklərdən artıqdır ki, böyük tənəzzülün şokundan tam bərpa olunmamışdır. Bəzi hallarda bərpa müddətinin nə qədər davam edəcəyini ölçdükləri kimi, bəziləri daha güclü vəziyyətdədirlər.

Vergi daxilolmalarında artım bir çox dövlət üçün büdcə yardımını təmin etdi, baxmayaraq ki, bəzi əlavə pullar federal Vergi kəsikləri və İş Aktı ilə bağlı qısa müddətli təsirlər ilə nəticələnmişdir. 41 əyalətdə vergi yığımı ən çox inflyasiyaya düzəliş edildikdən sonra 2018-ci ilin sonuna qədər onların tənəzzül dövrünə çıxdı. Əlavə gəlir bir sıra dövlətlərə yağışlı gündüz fondlarına əlavə etmək idi və bu, xərclərin daha böyük bir payını əhatə edə bilərdi.

İqtisadi olaraq, məşğulluq nisbəti və artım yüksəlişdədir. Yenə də, başlıca iş yaşlı yetkinlərin iş yerlərinin təxmini payı 2017-ci ilin sonunda dövlətlərin əksəriyyətindəki tənəzzüldən əvvəlki dövrə nisbətən daha aşağı idi.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həmişə vergi yükünün azaldılması, vergi nəzarətinin gücləndirilməsi, əlverişli biznes mühiti və xarici investisiyaların təşviq edilməsi, həmçinin Azərbaycanda vergi ödəyicilərinin geniş verilməsi üçün vergitutma sahəsində islahatların aparılmasına sadıqdır. 2015/2016 illərində vergi siyasətində və idarə olunmasında aparılan əsas islahatlara dair bir hesabat dərc edilmişdir.

Düzəlişlərə görə, binaların tikintisi ilə məşğul olan vergi ödəyicilərinə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququ verilir. Əvvəlki qanuna əsasən binaların tikintisi ilə məşğul olan şəxs eyni zamanda həm sadələşdirilmiş, həm də KDV vergisini ödəyəcəkdir. İndi, sadələşdirilmiş vergi rejimi lehinə seçim etməklə, hüquqi şəxslər ƏDV, mənfəət və əmlak vergilərindən azad ediləcək, buna görə isə şəxslər ƏDV və gəlir vergisi istisnasından faydalanacaqlar.

Başqa bir düzəlişə əsasən, ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyat barədə ərizə təqdim etmək üçün öhdəlik yaradan vergi tutulan əməliyyatların həcmi əvvəlki 120 000 manatdan 200 000 manata qədər artırılmışdır. Bu dəyişiklik vergi ödəyicilərinə vergi tutulan əməliyyatların həcmi 200 000 manatdan az olduqda sadələşdirilmiş vergi rejimi ilə iş fəaliyyətini davam etdirmək imkanı verir.

Ardıcıl 12 ay ərzində hər ay (ay) vergi tutulan əməliyyatların həcmi 200 min manatı aşan ticarət və (və ya) ictimai iaşə fəaliyyətində iştirak edən şəxslərə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququ verilir müvafiq olaraq 6% və 8%. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan vergi ödəyiciləri kateqoriyası 200 000 manat məbləğindən artıq olsa belə, ƏDV məqsədilə qeydiyyatdan keçmək öhdəliyindən asılı olacaq.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada investisiya təşviqi sənədi verilmiş fiziki və hüquqi şəxslər ƏDV, əmlak və torpaq vergisindən, habelə onların gəlirinin 50 faizindən alındıqdan sonra 7 il müddətinə azaddır bu sertifikatın. Vergi Məcəlləsində göstərilən güzəşt müddəti başa çatdıqda, investisiya təşviqi sənədi almış müəssisə sənaye və digər vergi tutulan obyektləri təmin edir (satır), iqtisadi və digər vergi tutulan obyektləri əldə edən və həyata keçirdikləri yeni bir müəssisəyə vergi azadlığını həyata keçirir. Mövcud investisiya layihəsinə uyğun olaraq malların (işlərin və xidmətlərin) istehsalına başlamaq və davam etmək, həmin müddətin qalan hissəsi üçün tətbiq edilir.

Kənd təsərrüfatı sektorunda vergi təşviqləri 1999-cu ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən mütəmadi olaraq tətbiq edilmişdir. Daha sonra bu təşviqlər Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir və kənd təsərrüfatı mallarının istehsalı ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərə verilmiş imtiyazlar dövrü 2019-cu il yanvarın 1-dək uzadılıb. Bununla yanaşı Vergi Məcəlləsinə edilən son dəyişikliklərə əsasən, buğda idxal və satışı, buğda unu və çörək istehsalı və satışı 2017-ci il yanvar ayının 1-ə qədər ƏDV-dən azad edilmişdir.

Bankların illik faizlərindən əldə olunan gəlirlər, habelə emitent tərəfindən ödənilən dividendlər, endirimlər və investisiya qiymətli kağızları üzrə gəlirlər 1 fevral 2016-cı il tarixindən etibarən 3 illik dövr ərzində gəlir vergisi tətbiq edilmir.

Vergilər Nazirliyinin Baş Qərargahı daxilində təbii qurğuların optimallaşdırılması istiqamətində də tədbirlər davam etdirilir. Vergi idarəsinin təkmilləşdirilməsi və funksiyaların daha səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə Vergilər Nazirliyinin nəzdində yeni bir Çağrı Mərkəzi yaradıldı. Bundan əlavə, əvvəllər ayrı Vergi Auditi Baş İdarəsi və Operativ İdarəetmə Departamenti Vergi Auditi və Operativ İdarəetmə Departamentinə birləşdirildi, Beynəlxalq əlaqələr şöbəsi və Maliyyə İnstitutları Departamentinin Vergi İzləmə İdarəsi Maliyyə İnstitutları Baş İdarəsində Beynəlxalq əməkdaşlıq və Vergi Monitorinqi ilə birləşdi.

Bununla yanaşı, vergi cinayətlərinin təhlili və vergi borclarının təhlili üçün Baş İdarəyə vergi borclarının dövlət büdcəsinə daha yaxşı qaytarılması və bu sahədə daha çox səmərəliliyin təmin edilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır. Bölmə vergi orqanları və vergi orqanları ilə Regionların vergi orqanları üzərində nəzarətin gücləndirilməsi və vergi ödəyiciləri tərəfindən tam miqyaslı ödənişlərin təmin edilməsi məqsədi ilə Risklərin Təhlili və İdarəetmə Baş İdarəsi yaradılmışdır

Vergi siyasəti və idarəetmə sahələrində həyata keçirilən bütün son islahatlar və müsbət dəyişikliklər Azərbaycanın beynəlxalq biznes hesabatlarında reytinginin yüksəlməsinə gətirib çıxardı. Beləliklə, Azərbaycan 189 ölkə arasında 11-ci yerdən 7-ci yerə yüksəldərək, 2016-cı il üçün Doing Business hesabatında Starting Business reytingini yaxşılaşdırdı.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlətin vergi siyasətinin əsasında fiskal siyasət durur. O, bütün sistemi tənzimləyir.

Fiskal siyasət dövlət tərəfindən planlaşdırılan xərclərə və vergi dərəcələrinə düzəlişlər edən bir dövlət tərəfindən nəzarət mexanizmidir və bu da öz növbəsində bir ölkə iqtisadiyyatının fəaliyyətinə təsir göstərir. Belə bir siyasəti müəyyən etmək məqsədi dəyişdirilmiş vergi dərəcələrinin və dövlət xərclərinin təsirini balanslaşdırmaqdır. Məsələn, hökumət artan xərclər sayəsində yavaşca inkişaf edən iqtisadiyyatı sınıyaraq simulyasiya edə bilər. Bu artım xərcləri hökumət tərəfindən aşağı salınmış vergilərin nəticəsidir. Lakin, vergi dərəcələrinin aşağı salınması inflyasiyanın artmasına səbəb ola bilər. Bu, sistemdə pul kütləsinin yüksək istehlak tələbatı ilə birlikdə yüksək olması lazımdır. Birləşən bu faktlar pul dəyərinin azalmasına səbəb olur.

Fiskal siyasətin bir məqsədi iqtisadiyyatda dəyişikliklərin təsirini azaltmaqla iqtisadiyyatı sabitləşdirməkdir. Hökumət xərclərin artırılması və vergilərin azaldılması yolu ilə azaltmaq üçün fiskal siyasətdən istifadə edə bilər. Öz növbəsində vergilərin artırılması və xərclərin kəsilməsi ilə yüksək inflyasiya kimi arzuolunmaz təsirlərə gətirib çıxara biləcək həddindən artıq genişlənmə özünü göstərə bilər. Həqiqətən, hökumət davamlı iqtisadi artımın daha stabil bir tendensiyasına nail olmaq üçün inkişafın yeni trendini düzəltməyə çalışa bilər.

Fiskal siyasət istehlakçılara iqtisadiyyatda sərvətin yenidən paylanması potensialına malikdir. Məsələn, yüksək gəliri olanlar gəlirləri aşağı olanlara nisbətən yüksək gəlir vergisi dərəcələri ilə üzləşirlər ki, bu da aşağı gəliri olanlara gəlirlərinin daha çox hissəsini saxlamaq və sərfləməyə imkan verir.

Hökumətdən iqtisadiyyata və əksinə xərclərin axını var, fiskal siyasət xərclərin axınının ölçüsü və xarakteri üzərində həlledici amildir. Fiskal siyasət hökumətin vergitutma və dövlət xərcləri ilə bağlı siyasəti kimi izah edilə bilər.

Az inkişaf etmiş ölkələrdə yaxşı bir fiskal siyasətin ehtiyac və ya əhəmiyyəti yüksək prioritetdədir. Demokratik quruluşda birbaşa üsullar qəbul edilmir, dövlətlər

aktiv və vacib rol oynayırlar. Buna görə dolayı tənzimləmə üsullarına ehtiyac var. Hökumət inkişafın məqsədi, sağlam məşğulluq imkanları, iqtisadi sabitliyin qorunması və böyümənin davamlılığını təmin etmək üçün fiskal siyasətin güclü alətindən istifadə edir.

Fiskal siyasətin məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən fərqlidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün fiskal siyasətin əsas məqsədi inkişafın təmiz məqsədi üçün kapital formalaşması və investisiyaların sürətləndirilməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə fiskal siyasətin əsas məqsədi sabitliyin qorunmasıdır. Hər hansı bir maliyyə siyasətinin uzunmüddətli hədəfi qısamüddətli iqtisadi dəyişikliklərin modernləşdirilməsi ilə sabitliyin qorunmasıdır.

İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda fiskal siyasətinin birinci və ən önəmli məqsədi iqtisadiyyatda tam məşğulluğa nail olmaq və saxlamaqdır. Belə ölkələrdə, tam məşğulluq əldə edilməsə belə, əsas şüar işsizlikdən qaçmaq və tam işlə təmin etməkdir. Buna görə işsizliyi azaltmaq üçün dövlət sosial və iqtisadi məsrəflərə kifayət qədər yol verməlidir. Bu xərclər daha çox məşğulluq imkanları yaratmaq və iqtisadiyyatın məhsuldar səmərəliliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

Fiskal siyasətin MDB ölkələri üzrə göstəricilərini nəzərə alaraq aşağıdakı təklifləri irəli sürməyi zəruri hesab edirəm:

1. Azərbaycan inkişaf etməkdə olan ölkə kimi fiskal siyasəti həyata keçirərkən bir sıra proqramlar qəbul edərək fiskal siyasətin başlıca məsədini həyata keçirir. Bunlardan biri “Məşğulluq haqqında” Qanundur. Bu qanun əsas götürülərək digər qanunların qəbul edilməsi fiskal siyasəti daha da təkmilləşdirə bilər;

2. Vergi daxilolmalarının azaldılmasına çalışmaq lazımdır ki, sahibkarlığın inkişafı sürətlənə bilsin. Bunu sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsinə nümunə kimi göstərmək olar.

3. Fiskal siyasətin inkişaf etdirilməsi üçün vergi yükünün azaldılması yaxşı nəticə verə bilər. Belə ki, bu nəticələrdən biri idxal-ixracı, sahibkarlığı, əmək haqqının artırılması ola bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli, 1384-IVQD nömrəli Qanunu ilə edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə)
2. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası. 29 dekabr, 2012.
3. Abdullayev Z.S., Abbasov A.B. (2000) “Neft sənayesinin iqtisadiyyatı və idarəedilməsi” Bakı, “Elm”.-201 səh.
4. Atakişiyev M.C. (2010) “Mikro və makroiqtisadiyyat” Bakı, “Təhsil”.-506 səh.
5. Bayramov Q., Əhmədov İ.və Mehdiyev A. (2006) “Büdcə işi” Bakı, “Elm”.-328 səh.
6. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B. və Qurbanov F.Ə. (2003) “Büdcə sistemi” Bakı, “Elm”.-320 səh.
7. Dornbuş R., Fişer S. və Stars R. (tərcümə: Ş.Adıgözəlov, A.Qasimov) (2015) “Makroiqtisadiyyat” Bakı, “Şərq - Qərb” .-637 səh.
8. Əhmədov M.A. (2003) “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması” Bakı, “Azərnəşr”.-211 səh.
9. Əlirzayev Ə.Q. (2002) “İqtisadiyyat: düşüncələr. Baxışlar” Bakı, “Elm”.-245 səh.
10. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A.Ş. (2002) “Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti” Bakı, “Səda”.- 412 səh.
11. Əliyev H.H. (2005) “Azərbaycan Respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə münasibətləri” Bakı, “RENESSANS” .-164 səh.
12. Hacızadə E.M. (2001) “Azərbaycanın təbii qaz potensialı: reallıqlar və virtual cizgilər” Bakı, “Elm”.- 420 səh.
13. Hacızadə E. M. (2002) “Neft - qaz çıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli” Bakı, “ Elm”.-472 səh.

14. Musayev A.F. (2004) "Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri" Bakı, "Elm".- 422 səh.
15. P.Q.Rzayev (2013) "İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri" (monoqrafiya), Bakı, "Elm".-213 səh.
16. Rizvanqızı H. (2006) "Neft və yoxsulluq" Bakı, "Elm".-147 səh.
17. Şəkəreliyev A.Ş. (2009) "Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər" Bakı, "ADİU".- 415 səh.
18. Vəliyev A. (2013) "Azərbaycanın xarici ticarəti" Bakı, "Elm".-275 səh.
19. Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.N., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E.və Qarabalov E.M. (2003) "Vergi hüququ" Bakı, "Elm" .-230 səh.
20. Kəlbəliyev Y.A. (2005) "Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri" (monoqrafiya), Bakı, "Elm".-468 səh.
21. Kəlbəliyev Y.A. (2012) "Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri" Bakı, "Elm".-420 səh.
22. Kəlbəliyev Y.A., Məhərrəmov R.B.və Rzayev P.Q. (2011) "Xarici ölkələrin vergi sistemi" Bakı, " İqtisad Universiteti". - 555 səh.

Xarici dildə

1. Алиев И.Г. (2003) "Каспийская нефть Азербайджана" М.: Известия.- 200 с.
2. Богданчиков С.М., Перчик А.И. (1999) "Соглашение о разделе продукции" М.: "Нефть и газ".- 32 с.
3. Лавров Е.И., Капогузов Е.А. (2014) "Экономический рост: теории и проблемы" Омск: Изд - во ОмГУ.-214 с.

1. Auty Richard M. (2006) “Resource Abundance and Economic Development” World Institute for Development Economic Research. New York: Oxford Press.- p. 839-846.

2. Tins J. (2005) “Stijns Natural resource abundance and economic growth revisited” Development and Comparative Systems, 0103001, EconWPA.-300 c.

İnternet resursları

1. <http://www.budget.az>
2. <https://www.investopedia.com/insights/what-is-fiscal-policy/>
3. https://moneymaven.io/economonitor/financial-markets/unconventional-fiscal-policies-_SpvZXjWSEOMJqE4czre 3g/

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Dünya iqtisadiyyatında artım templəri (2015-2018-ci illər üzrə).....	43
Cədvəl 2. Fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin və əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi (%) (beynəlxalq təcrübə) (MDB ölkələri əsasında) (2018-ci il üzrə)....	47
Cədvəl 3. MDB ölkələrinin dövlət büdcəsinin statistik göstəriciləri (2018-ci il üzrə).....	52
Cədvəl 4. Azərbaycan Respublikasında 2013-2018-ci illərdə vergi və sair daxilolmalar.....	63
Cədvəl 5. Azərbaycan Respublikasının 2013-2018-ci illər üzrə dövlət büdcəsinin xərcləri.....	63
Cədvəl 6. Ölkəmizdə vergi yükünün səviyyəsinin xarici ölkələrlə müqayisəsi....	70
Cədvəl 7. Respublikamızda 2013-2018- ci illərdə dövlət büdcəsinin makroiqtisadi göstəricilərinin ÜDM-də çəkisi.....	70

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Fiskal siyasətin tipləri.....	13
Şəkil 2. Fiskal siyasətin növləri.....	14
Şəkil 3. Rusiya Federasiyasında vergi növləri.....	41
Şəkil 4. Əlavə dəyər vergisi dərəcələri.....	41
Şəkil 5. Rusiya Federasiyasında yanvar-sentyabr ayları üzrə vergi daxilolmaları (2018-ci il üzrə).....	42

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Laffer əyrisi.....	27
Qrafik 2. Dövlət xərclərinin ümumi milli məhsulun həcminə təsiri.....	56